

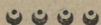
ЛННБ України ім.В.Стефаника

01190236 (M)

2012

ГНАТ ХОТКЕВИЧ

ЛИХОЛІТЄ

ХРОНІКА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

(В 5 ДІЯХ).

(Винагороджена першою премією на конкурсї Виділу краєвого року 1906).

У ЛЬВОВІ, 1906.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

5704

ГНАТ ХОТКЕВИЧ

ЛИХОЛІТЄ

ХРОНІКА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

(В 5 ДІЯХ).

(Винагороджена першою премією на конкурсї Виділу краєвого року 1906).

У ЛЬВОВІ, 1906.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 0195.376

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Д І Я І.

Обстановка середніх достатків; трое дверей, справа вікно. По середині стіл, на ньому самовар, простий сніданок; з ліворуч м'яке крісло.

(*Софія Павловна сидить у кріслі, Митрофан Іванович за столом і читає газету.*)

Митр. Ів. „Тоді озвіріле товпище селян за приводом чорної сотні з гвалтом та криком посунуло до хати лікаря. Ледви він показався на дверях, як майже одразу розітнулися два стріли з револьверів — і лікар упав мертвим“ (*сильно кидає газету; ходить*).

Соф. Павл. Боже мій, Боже мій...

Митр. Ів. Се... се... се Бог зна що таке! Ні, я цілком не годен зрозуміти, що се таке робить ся навколо. Помилуйте: чоловік тільки що приїхав на село, ще саме перед тим днем читав людям маніфеста, поясняв його — і от як бачите...

Соф. П. Та його-ж не селяне убили — де-ж таки у селян візьмуться револьвери. Ясно, що се гастролі чорної сотні.

М. Ів. (*ухопившись за голову*). Нічого-я, нічого-я ніяк не розумію. Що се? Чи се масове божевілле, чи се одичіє якесь часове, чи врешті кінець світа? Та се-ж ніякі нерви не витримають. Ти розумієш — я газети вже не можу до рук узяти без нервової дрожі: там страйк, там різання, там погроми, там аграрні розрухи. Палять, ріжуть, стріляють, топлять, б'ють!... Та Господи-ж ти, Боже мій... та що-ж воно таке?...

С. Павл. Дихолітте... (*назва*). А у нас у місті те-ж... негарні такі, тривожні чутки ходять. Повзуть звідусюди, ворують ся... мов слимаки. Прилітають хто зна відкіль і отруту приносять з собою. Де вони родять ся, що їх ростить — Бог знає... І сумно так... страшно від них на вулицях... Крикне хтось — другим разом тільки оглянула ся-б, а тепер — так і стрепенеш ся уся. В грудях похолоне, і серце беть ся.. беть ся... (*назва*). У ночі іноді... ти спиш, а я встану і підійду до вікна. Чорна-чорна пільма дивить ся на тебе звідти... і от здаєть ся, що в ній, в сій пільмі десь-то ріжуть і бють чоловіка. І от ніби чую я, чую, як він кричить, просить поратунку... не хоче умирати...

М. Ів. (*перебиває*). Е, матінко — не знать що мелеш. Зіпсувала собі нерви, то треба давати собі з ними якусь рахубу. А то так і до божевільства недалеко. Заспокоїть ся насамперед треба.

С. Павл. Хто-ж має спокій тепер і чи можна бути спокійним?

М. Ів. Ні! Таки узяти-б їх, усіх отих „крайніх“ та... Се-ж глупо, ти повинна згодити ся, що се глупо. Західна Європа скільки віків живе культурним житєм, скільки борола ся, боліла — і то там не мають люди того, що ми хочемо здобути собі одразу. Та хіба-ж се можливо? Ні, я з тим ніяким чином не можу погодити ся і нічим не можу виправдати перед собою тої.. непримиримости. На мій погляд — се дико. Термосити всю державу, розхитувати народню господарку, фінанси — і все то задля чого? Адже-ж дали трохи — ну, й добре. Розвивай ся, іди шляхом парламентарної боротьби, безкровної, неубійчої. А то-ж таки сил ніяких не стає. От хоча й би сказати про залізничий страйк. Се-ж таки не жарти — десять мільонів щоденних страт. Десять мільонів, голубонько ти моя!

Катерина (*з середніх дверей*). Пані, а пані?

С. Павл. Що тобі?

Кат. А у нас щось погано...

Соф. П. Що-ж власне?

Кат. Та, кажуть, неначе-б то знов забастовка.

Митр. Ів. Знову?!

Кат. Та ще й надовго. Вже дуже строго до них генерал узяв ся: кажуть, звелів усіх трьох за ноги повісити.

М. Ів. Кого се? Що за вигадки?

Кат. А їх, отих самих забастовщиків. Наче-б то у трьох вони прийшли до нього — давай, кажуть, твоє жаловання на народ. Щоб на всіх, значить, поділити. Ну, а він не схотів та неначе-б то усіх за ноги і повісив.

Митр. Ів. Що ти там мелеш вісенітницю? Іди краще.

Кат. Так не буде, значить, приказу ніякого?

М. Ів. Якого там ще тобі приказу?

Кат. А от про мясо та там... таке...

Соф. Пав. Митрофане Івановичу, а йди лишень сюди (*той підходить*). А може й справді щось готуєть ся? Спитаймо Бориса — він повинен знати.

Митр. Ів. Як хочеш.

С. П. Ось я тобі що скажу, Катерино: насамперед не турбуй ся — то тобі все на базарі наговорили. Іди собі до кухні, роби своє діло — нічого певно не буде. Ну, а як уже доведеть ся закупити, то я тоді тобі скажу.

Кат. Дивіть ся самі. А то як прийдеть ся так, як було в першу забастовку — ні тобі води, ні дров, ні хліба.

Митр. Ів. Добре, добре... Іди собі, Бога ради.

Кат. Та мені що — хіба я про себе? (*пішла*).

Митр. Ів. Ну, як тут не обурити ся, га? Ну, нехай буде так: установча рада і те і се — але при чому-ж тут сметана? Який звязок між восьмигодинним робочим днем і тим, що я, лікар Деев, повинен сидіти без води і без хліба? І се-ж ще я, більш-менш забезпечена людина; мені не стане хліба, то я їстиму сардини — а що-ж повинна переживати вся ота дрібнота, всі оті безшасні сірі люди? За що-ж вони мучать ся і завіщо-ж страждуть їх ні в чому не повинні діти? Ні, як собі хочеш, а жорстокі люди наші російські революціонери. Жорстокі і... нерозумні люди.

Соф. П. (*тихо*). Той, хто кличе до боротьби і першим кидаєть ся вперед — не жорстокий той і не дурний.

Митр. Ів. Ні вже, матінко моя, з тим я ніяк не можу згодити ся. Ти клич і нехай ідуть за тобою, і борять ся нехай, і умирають навіть — але я-ж то тут до чого? Навіщо-ж вони і герої, і благодітелі роду людського, і світочі, і все таке

— але навіщо-ж вони і всіх у героїв пошити хочать та ще й лають мене, коли я не хочу йти з ними в купі? Я розумію революцію, я розумію найкривавішу революцію, але тоді, як іду сам, а також ті, що йдуть поруч зі мною, пішли самохіть, знаючи куди і навіщо йдуть. А тут — здорові будьте — я служу на залізниці, забажало ся мені прибавки пять рублів на місяць, мені не так її скоро дали, як я то собі уявив — і я застрайкував! І тисячі люду мучать ся через мене: нема підвозу поживи, нема підвозу вугля, нема почти, нема зносин ніяких — нічого нема. І на кого-ж се, врешті, падає усею вагою? На адміністрацію, міністрів, самодержців? Ані трохи! Все на ту-ж саму бідноту та голоту, яка і без того стражде. Ну, скажімо по честі, щό панови міністрови від того, що залізниці два тижні не ходили? Неприємно, звичайно — та й годі. А от уже шевцєви Петрови та удові Оксані з чотирма дітьми — от їм так воно важенько буде, як за пуд вугля треба тридцять копійок заплатити, а за фунт хлїба шість або сім. Ні таки — дико то все... Дико і некультурно.

Соф. П. Навіщо ти так говориш?

Митр. Ів. А на те я так говорю, що не розумію всього того, що не так би, на мій погляд, слїд діло робити. Не можна-ж робити революції за рахунок бідних і без того наболїлих елементів. Не можна при умовинах теперішнього російського життя бути крайніми, не можна переробити мільйони людей одразу. Жалю у них, у отсих самих добродїїв наших революціонерів, ні у кого нема. Є у них і геройство і все чого хочеш, а от жалю, найпростїйшого, звичайного жалю у них і нема. От хоча би й взяти нашого Бориса. Завіщо він усіх нас мучить? Через кого отсе ти на тїнь стала схожа?

Соф. П. Не вигадуй, будь ласкав: я просто неадужаю весь час...

Митр. Ів. Не здужаю... А як що шерхне — тремтиш уся. Хто не спить цілими ночами, поки він не вернеть ся з якихсь-там своїх засїдань дурацьких?

С. Павл. Але-ж і ти не спиш.

М. Ів. Я... гм... Я просто так... Не спить ся та й годі...

Соф. П. Ну, так само і мені не спить ся.

Надюша (з *ліворуч*). Здорові, тату (*цілує*). А з тобою ми вже бачили ся, мамочко. Терентева! Та що-ж не йдеш] справді? Ну, й чудненька-ж ти.

Соф. П. Ідїть, ідїть — чого ви соромитесь? Ми люди прості.

М. Ів. І не кусаємось.

(*Терентєва увиходить і засоромлено здоровкаєть ся. Надюша сядовить її за стіл; снідають, пють чай*).

Надюша. Ну, вже сїдай, сїдай, тетеря. От вона завжди так — а ще на зборах промови держить.

Петр. Ів. (з *жахом*). Та невже? На зборах?

Над. (в *тон*). Слово чести!... Та ще як — всякого студента за пояса заткне.

М. Ів. Тсе... ах, скажіть на милость Божу! І вас хто-небудь слухає?

Над. О, вже татко почав молоти ерунду — pardonnez moi за такий вульгарний вираз.

М. Ів. Нічого, нічого — не стїсняйте ся: ви-ж не на вічу. Се тільки там треба бути обережним, щоб не прогрішити проти „програми партії“. А чи не були-б ви ласкаві сказати, до якої партії ви власне належите? Чи — як би се найкраще — яка партія має честь заносити вас до своїх членів? Партія соціал-демократів, чи соціалістів-революціонерів, чи може партія конституційно-демократична, анархісто-гімназична, радикало-реалічна? Чи руйнуєте ви державний уклад до кінця, чи може припускаєте якісь поправки в теперішньому стані? Дуже воно, знаєте, цікаво було-б усе те знати.

Терентєва. Ми не маємо права зачислювати себе до тої або иньшої партії: ми тільки готуємо ся до життя та вчимо ся йому.

Над. А що, татко, з'їв?

Покоївка (з *праворуч*). Пане! Там пацієнт прийшов.

Митр. Ів. А хіба вже час починати прийом?

Пок. Еге. Вже пора (*пшла*).

М. Ів. Ага. Ну, добре — я зараз (*стоючи допиває свій чай*). А на мій погляд узяти-б вас усіх, а надто отих реалів, гімназборів та гімназборок та хорошенько, як то говорить ся в одному водевілю, „задубить манатки та березовою кашою, щоб не клопотали“.

- С. Павл.** Ну, ну... Будь ласка, без таких жартів.
- Митр. Ів.** (*смієть ся*). Passez moi cet mot (*мішов.*)
- Соф. П.** Ну, любі мої діточки, як ваші занятя?
- Над.** Про які ти, власне, занятя говориш, мамо? Про гімназію?
Так там же й досі нічого нема.
- С. Павл.** Ні, я про ваші вечірні лекції говорю. Ти, пам'ятаєш, казала мені колись, що у вас зорганізували ся десятки задля помочи раненим на вулицях, і що вам вечерами лікарі лекції читають.
- Над.** А — ти ось про що. Ну, се у нас іде добре: ми вже уміємо перевязувати. Хочеш, я тобі зараз покажу? (*схоплюєть ся за стола*).
- Соп. П.** Та ні, не треба. Пий краще чай.
- Над.** Та я зараз, мамо (*біжить на ліворуч*).
- С. Павл.** (*після павзи*). А ви те-ж в десятку?
- Тер.** Так
- Соф. П.** В тому-ж самому, де й Надюша?
- Тер.** В тому.
- Надюша.** Ану, лишень, Терентівна, ставай.
- Тер.** Та не треба справді.
- Над.** Себто як? Дщер хоче показати матері свої успіхи хоч і не в гімназичних, але все-ж таки в науках, а ти не хочеш своїй рідній подрузі допомогти? Боже, який сором!...
- Соф. П.** Та чого ти причепила ся?
- Над.** А ну-ну — повертай ся. Годі тобі перевені-вені правити (*перевляує*).
- С. Павл.** (*смієть ся*). Ну, й вирази-ж у тебе.
- Над.** Надзвичайні, мамусю — отсе ти вже правду кажеш. От так, а потім оттак, сюди... сюди...
- Тер.** Ні, от сюди.
- Над.** Дивись! А правда!... Ну, й голова-ж у сеї Терентевої, мамо (*зненацька дзвінко регочеть ся*). Ой, мамуню, голубонько! Я й забула тобі розказати! Ха-ха-ха!...
- Соф. П.** Ну, що ти там ще вигадала?
- Над.** (*регочучись*). Ой, Боже-ж мій... сьміховинушка... Ох, чудасіюшка...
- Митр. Ів.** М-ше Дєєва знов паяца удають. Дивись! А се що таке? Перевазки якісь, бінти. Навіщо се? І відкіля воно у тебе?

Над. Се з аптеки, таточку, з найпростісїнької аптеки, а от ти краще послухай, що я тобі розкажу (*розв'язує бінт*). В четвертїй гїмназїї хлопцям треба було де-що обговорить. Ну, пішли вони насамперед, як слїд гарним дїтям, до директора: чи не можна було-б, мовляв, протизаконне зібрання учинити в стїнах дорученої Вашому Превосходительству школи? Розповідають йому потребу, причини і все таке иньше — одно слово, все як слїд. А він візьми та й нагримай на них з дуру: „та як ви сьмієте“ та те, та се. Ну, хлопці там нарід добрячий: бачуть, що не розумів дїдок історичного, мовляв, моменту — так щó з ним більше й говорять. Вийшли ото вони з кабінету та клац пана директора на ключ! Ха-ха-ха!...

Митр. Ів. Ох-ох-ох... Попарить добре вас пікому.

Над. Години так з чотири тягла ся сходка. Оті песики, панове надзирателї, з усіх дверей ключі витягали та приладжували, аж зубами замок гризуть — та нічого не можуть вдїяти. А хлопці радили ся собі в сьомїй клясї скілько було треба, винесли резолюцію, одїмкнули пана директора — і примусили його вислухати тую резолюцію стоячи. Ну, не молодці хиба?

Митр. Ів. Що-ж тут хорошого?

Над. Та що вже з тобою, татко, говорити! Ти-ж відомий чорносотенник: укупі з поліцією погром жидівський організував. Пробач менї, моя мила подруго, що у мене такий родитель, але-ж я в тому аж ні от на стїлечки не винна.

Митр. Ів. Та ти не валяй дурня, не валяй, а от скажи краще або нехай твоя подруга скаже: чи нормально отсе все? Хиба се ви повинні робити у гїмназїях своїх?

Тер. Може й справдї се ненормально, але рівно о стілько, о скілько ненормальні умовини, серед яких ми живемо тепер.

Над. Та ти стривай лишень, тату. А хиба педагоґи от уже як раз іменно те роблять, що слїд робити в гїмназїях? Хиба фіскальство, хабарї, система одурманювання, вислужування перед начальством, рутинна, мертвечина — хиба то все входить до програми гїмназїальної осьвіти? Повір, тату, що як би панове педагоґи справдї те, що треба робили, в гїмназїях, то так само робили-б і ми. Але що вже з тобою говорити! Ходїмо, Терентевна, бо з татком як з женщиною — говорить „невозможно“ (*пішли*).

Митр. Ів. (*після павзи*). Ну, що-ж — добре ото все?

Соф. П. Що власне?

М. Ів. А от все те, що у них робить ся по гімназіях. Те, що вони облінили ся, бють байдики в той час, як треба було-б учити ся. Кричать на зібраннях, вічах, пишуть свої дурноверхі „революції“, ні в копійку не цінять педагогічний персонал. Яке се виховане? Що-ж з них за горожане вийдуть?

Соф. П. А от доживемо, то побачимо. Досі справді „горожани“ інакше виховували ся, але навряд чи ти й сам сказав би, що той спосіб виховання добрий. Може й теперішній не буде ідеальним, але... се видно буде лише згодом.

Митр. Ів. Бач, які сентенції! Зовсім Борисові слова.

С. Павл. То що-ж як Борисові? Я і не крию ся, що Борис багато дечого нового показав мені і розкрив на дещо очі (*павза*). Нові люди наші діти... Ми не так з тобою жили...

М. Ів. Правда твоя, що не так. Краще ми жили.

Соф. П. Та чи краще?

Борис. Здрастуй, тато. Добридень, мамочко.

М. Ів. А! От і сам Топтигін-генерал від тутешньої революції. Міццева знаменитість! Найсвітліший поводитир санкюлотів — одно слово Лассаль, друге виданя на гіршому папері.

Соф. П. Може сказати, щоб тобі піджарили що з'єсти?

Бор. Ні, мамо, спасибі (*не чай*).

М. Ів. Він наситив ся проклямаціями, резолюціями і всякими иньшими продуктами сучасного ринку.

Бор. А ти все кишиш, тату? Кинь, право: „дураков не убавишь в Росії, а на умних тоску наведешь“.

М. Ів. Отсе чи не ти вже той розумний? Так пригадай першу половину: „и погромче вас были витіи“ та... тее... Куди-ж пак — розумні! Ми, каже, добре повели пропаганду серед слуг: вони вже співають — як би ви думали що? „Похоронный марш“ от що. А на ділі виходить, що яка-небудь дівиця, витираючи вікно, галасає на всю оулицю: „Вы жертвою пали в борьбѣ роковой — что-ж ты, подлец Сенька, не пришел домой“.

Соф. П. (*смієть ся*). Се вже ти вигидав.

М. Ів. Ні не вигидав. Або от вам іще сценка з натурп. На вічу встає оратор: „Товарищи! Мы здѣсь собрались страдательные и знаменатели! А вот это тот самый ультиматив, кото-

рий надо выпереть! Согласны? — Согласны! Ур-ра“!...

Соф. П. Та що ти, що ти? (*сміється*)

Борис. Відкіля ти вибрав оттаку галіматию?

М. Ів. (*не відповідаючи*). Ви восьми годин робочого дня хочете?

Бор. Хочемо.

М. Ів. А чи знає хто-небудь з вас, що заведено восьмигодинного робочого дня в Росії — се повний крах російського промислу? Адже-ж ми тоді не витримаємо ніякої конкуренції! Та річ, що обходить ся Англичанинови або Німцєви копійку або дві, нам обійдеться в 15 копійок! Адже-ж англійський майстер стоїть за чотирма станками і одразу на всіх чотирьох робить — ну, звичайно при такому напруженню він повинен робити вісім годин. Але-ж за те продуктивність роботи у нього яка! А що-ж, як наша баба, сидючи за станком та дивлячись на одним-однісіньку ниточку, те-ж буде робити вісім годин на добу — то що-ж воно з того вийде, га?

Бор. А чому-ж се ти думаєш, що за інертність наших капіталістів повинен відповідати робітник? Нехай і наші фабриканти поставлять чотири станки — може таки й ми привчили ся-б.

М. Ів. Так часу-ж на те треба, голубчику, часу. От і дайте-ж ви передихнути, пождіть, Бога ради. А то-ж так не можна — по щучому велінню, як мені захотіло ся.

Бор. А чому-ж ви хочете, щоб і за час так само платив робітник та ще чим — своїм безправем, голодом своєї родини? Через що-ж во ім'я утримання паном капіталістом свого звичайного доходу в одній сталости — ще довгий час повинна мучитись вся величезна маса російського пролетаріату? От і нехай кошти за час, потрібний для поліпшення власної продукції, падають на добродіїв капіталістів. Так і повинно бути після всіх законів, а особливо звертаючи увагу на те, що наші промисловці мають далеко більший відсоток на капітал, ніж промисловець, скажемо, західно-європейський. От в тім то й річ, тату, що всі ви звикли боятися голосних слів: промисел, промисел! А чоловік де? Адже-ж, здасть ся, промисел для чоловіка, а не навпаки, а ви хочете чоловіка — ти кілька вдумай ся, чоловіка принести в жертву бездушному богу промислу.

Митр. Ів. А ви чому в жертву того ж самого чоловіка приносите? Свійому поганенькому почуттю так званого „служення су-

спільности“, яке у вас набираєть ся глуних таких і пошлих форм, що відвертає від себе кожного хоч трохи мислящого чоловіка? Ви-ж граєтесь! Вам просто подобаєть ся бути такими „діячами“, от іменно в такий спосіб марнувати свій час, потішаючи себе фразами, що от ми, мовляв, назустріч пролетаріату йдемо, ідеї служимо. В результаті-ж бачимо не тільки самообман, але — що в тисячу раз гірше — майже свідомий обман других. Ви-ж обманете — і пролетарія того-ж самого, бо йому ані трохи не краще житиметь ся від усіх ваших солоденьких теорій, та й самих себе ви обманете. А до того часу що ви наробите і наробили вже! Скільки через вас сліз пролило ся — і сліз нужденних, ні в чому не повинних людей! Завіщо-ж ви всіх мучите всіми отими страйками, повстаннями?

Бор. Се боляче, тату, правда — але се часово. Навіщо-ж нас доводять до страйків? От тепер ти подивись: ще нічого нема, ще тільки мана свободи мріє десь в тумані — а глянь навколо. Всі живуть якоесь інакше, інакше говорять інакше пишуть, інакше почувують. Подиви ся, скільки спілок виникає що-дня то тут, то там — і хто еднаєть ся в спілки? Такі люди, яких і за людей не мали досі: спілка прачок, комінярів, спілка слуг, візників. І всі вони сходять ся, говорять, сперечають ся, пізнають один одного, щось починають думати, щось починають розуміти, починають жити не тільки своїми особистими інтересами. І чим далі, тим все було-б краще, люди починали-б любити один одного, наближати ся до ідеалів. От бачиш, тату — а се-ж так просто називаєть ся: свободою спілок. Навіщо-ж у сих людей відбирають їх найсвятійше право — право з'єднати ся? Навіщо-ж їх розганяють, бють?

М. Ів. Ну... може се й несправедливо — так що-ж з того?...

Бор. Себто як „що з того“? Значить по твійому так і треба?

Соф. П. Чого-ж ти нахмурив ся, Борисе? Хйба-ж ти не знаєш батька з його вічною системою говорити навпаки? Він і бачить і розуміє все, але-ж він озлобив ся.

М. Ів. Прошу без адвокатів.

С. Павл. А звичайно, озлобив ся. Та і ми всі те-ж. Адже-ж і справді, Борисе, в сій атмосфері вічних страйків, вічних кровоспусків із самих себе можуть добре себе почувати або

надто жорстокі або... дуже обмежені люди... А звичайний чоловік, з душею і з нервами повинен страждати... і може найбільше іменно ті, хто стоїть осторонь...

Покоївка. Пане. Пацієнти прийшли.

Митр. Ів. Добре, зараз. Еге... От так-то воно, голубчики... А от ви найменше від усього думаєте про других, коли рішаєте свої... вселенські питання (*виходить*).

Бор. (*задумано стоїть біля вікна*). Помиляєть ся батько, говорячи, що ми не думаємо...

Соф. П. Але ти, Борисе... Чи розумієш ти батька? От мені здаєть ся іноді, що ти не його розумієш, і я бою ся того... І дивна річ! За Надюшу я цілком не бою ся: вона завжди зуміє перевести на жарт, знайде до батька відповідний тон, а от ти...

Бор. Так, мамо... Я справді не вмію з ним говорити. Він лютить мене. Ні, не лютить, а... не подобаєть ся мені...

Соф. П. (*тихо*). Я знаю через віщо... Тобі здаєть ся, що він не любить Есфіри.

Бор. Так, він не любить її. І се не здаєть ся мені, а я знаю то напевне. Але що найгірше — він її не любить не тому, щоб лічив її негарною людиною, а лише тому... що вона Жидівка... Мамо, сеж гилко.

С. П. А що, як ти помиляєш ся?

Бор. Ні. Ще-ж не далі як учора він мені цілу лекцію прочитав — чому я не повинен брати ся з Жидівкою. Жидівки, каже, ревниві — і вона отруїть тобі ціле жите; Жидівки неохайні і ти не зможеш завести ладу у своїй хаті ніколи; Жидівки скоро старіють, врешті у них у всіх занадто багато родичів — словом, він уже не тямив щό говорить. І мені, мамо, боляче було слухати се з уст батька, з уст чоловіка, якого мені хотіло ся-б любити всею душею, от як я тебе люблю, мамо... (*навза*). І так в усьому... Може він і розуміє теперішній рух увільнення, розуміє, що не може бути інакше, але ся близькорукість, з якою він оцінює велике діло, сї рефлексии буржуазного світогляду, се дивозижне оцінюванє всього з погляду розсудочности — все те дратує мене. Мені хотіло ся-б бачити в отці світлого бога, високого душею ідеаліста, до якого можна було-б молити ся і про якого питали-б мене товариші: а як сказав твій отець? Мені хотіло ся-б гарячої розмови з ним, хотіло ся-б ділити ся кожним новим вражінем,

кожним пережитим моментом — і от замість того... ся роздратованість, се взаїмне нерозумінє, що доводить до повної неможливости говорити. Про віщо-б ми не заговорили — ми напевне скінчимо сваркою, бо переконаня наші коли не діаметрально протилежні, то в усякім разі дуже розходять ся.

С. П. Та ні-ж, голубчику, ні. Ти вузко судиш, може вузше навіть, ніж твій батько. Ти повинен зрозуміти, що його розум не може так скоро і легко пристосовувати ся до зовнішніх вражінь, як, скажемо, твій: прожиті роки, традиції, житевий досвід — все те залишає слід по собі, і така людина вже фізично не може так скоро запалити ся, як ти і тисячі подібних до тебе. Для юнака ідея, що здала ся йому новою — се вже цілий новий світ, істина, яку він, я сказала-б, ковтоє... Ні, ні, стривай! Я цілком не хочу сказати, як то ти може подумав, що ви се робите несвідомо — ні. Ви й критикуєте, і оцінюєте, але самого запасу критицизму у вас менше, ніж у ваших батьків — і се просто тому, що ви не маєте такого досвіду, житте вас ще нічого не навчило, ви ще не опекали ся на гарячому молоці...

Бор. Може. Але критика суспільних течій повинна будувати ся не тільки на одному досвіді. Чоловік може прожити все своє житте в такий спосіб, що весь його досвід дасть йому врешті цілком протилежне розумінє дійсности. Через віщо-ж я повинен поважати такий досвід і отой „запас критицизму“, як ти називаєш?

С. П. Стривай. Ми вже починаємо, здаєть ся, натрапляти на спільну стежку. От я те ж саме кажу. Чоловіка... ну, я просто буду говорити про твого батька... Не можна-ж його обвинувачувати за те, що він не так... швидко чи що приходить до розуміня тих ідей, які тобі здають ся істинними. За те нікого не можна обвинуватити — адже-ж так?

Бор. Припустимо. Але...

С. П. Ні, ні... стривай (з притиском). Ну, а в останньому — ріжниці між тобою і батьком нема. Розумієш? Се-ж я тобі говорю, а мені ти повинен вірити.

Бор. Я... хотів би вірити тобі, мамо, але... залишимо краще сю розмову...

С. П. Ні. Ти повинен сказати, що віриш мені. Мене-ж мучать, ти розумієш, мучать твої суперечки з батьком...

Бор. Мамо. Ну, що-ж з того, як я скажу, що вірю тобі? Хіба се мої уваги змінить? Я буду вірити тобі, а факти будуть показувати мені цілком щось иньшого — і яка-ж від того всього користь? І кому?

С. П. Твоє слово примусить тебе краще придивити ся до батька, зобачити в ньому те, чого не бачиш ти зараз завдяки своєму юнацькому егоїзму — а того буде досить, щоб примирити тебе з батьком.

Бор. Добре, мамо... Постараю ся... (*Довга павза.*)

С. П. А потім от ще ще я хотіла спитати у тебе. Скажи мені — ти записаний до боевої організації?..

Бор. Ні, мамо...

С. П. Слово честі?

Бор. (*перемагаючи себе*). Се вже... недобре, мамо... Ти ж бачила, що я не хотів тобі сього говорити, а ти... Се насильство...

С. П. А коли той, з яким я звикла говорити, не договорює чогось, то се називаєть ся обман...

Бор. (*дуже*). Так чого-ж тобі треба? Скажеш мені, щоб я вийшов з боевої спілки? Щоб я втік як підлий трус від товаришів? Щоб кожен з них міг кинути мені в очи „ти зрадник“?..

С. П. Ні... Я не сказала-б тобі нічого... Але... у мене прибавило ся... ще одно мучене (*закриває очі рукою*).

Бор. Мамочко, голубко... Що-ж мені робити? (*цїлує її руки, очі*). Ну, будь сильною, будь гарною... Згадай, що у кожного з тих, хто йде до організації, є мати, сестра, а може й жінка й малі діти — але що-ж з того? Не можна-ж кинути, не можна-ж сидіти хочби й з тобою в той час, як тисячі братів гинуть на вулицях. Мамо! На нас лежить великий обіт увільнення нашого народу — і святотатцем буде той, хто помислить зректи ся того обіту.

С. П. А чого-ж ти від мене хочеш? Хочеш, щоб я перестала бути женщиною, матір'ю? Хочеш, щоб у мене щезла зненацька любов до дітей? Коли я не говорю тобі, щоб ти вийшов з боевої спілки, то як же ти можеш хотіти, щоб я не боліла від того? Ні вже... zostavimo се так... Розійшли ся наші дороги... нехай буде як буде... Твоя доля — іти, бороти ся, може навіть і вмерти, а моя... (*павза; губи тремтять*). Тільки боляче почувати, що я, виховуючи тебе в дитинстві, готувала для смерти в юнацтві...

Бор. Мамо... ти й мене до сліз доведеш...

С. П. Ну, й заплачемо у купі, що з того. Іди сюди (*Борис сідає біля неї і кладе їй голову на плече; видно, що він ледви стримує сльози, Софія Павл. тихо голубить його*). Милій мій хлопчику... Коли я співала тобі над твоєю колискою, я співала, що ти будеш вільною людиною в вільній стороні. І світлим буде твій шлях і щасливим житє... І от замість того — ні хвилини спокою, роки тривожного життя без сім'ї, без тепла... Арешти, вязниця і врешті може навіть смерть... на барикадах, а ще того гірше — на вулиці, від кулі п'яного драгуна зза кутка. Що-ж буду почувати я, коли тебе принесуть закрівавленого, холодного... і положать... І підбіжу я до тебе, молодого, захочу поцілувати, а ти... безмовний...

Бор. (*схоплюєт ся і швидко виходить*).

С. П. (*довго плаче; заспокоївшись*). Навіщо я його стурбувала?... Ах, як се глупо... як се глупо...

Покоївна. Пані...

С. П. Що тобі?

Пок. Вже не знаю що́ його й робити. Страшно жити тут. Катерина каже, що кидає все і пішки йде до дому, на село. Другі теж... Половина слуг у нас у дворі тікають до дому. Таке тут буде, кажуть, тепер, що й не доведи Господи.

С. П. Що-ж кажуть?

Пок. Та ніби-то з гармат будуть стріляти. А забастовщики оті, бунтовщики, значить... так як хто не схоче до їх приставать — вішатимуть або стрілятимуть. А крамниці пограбують.

С. П. Не вір ти отим балачкам. В усякім раї бунтовщики, як ти їх називаєш, ніколи вішати нікого не будуть і крамниць грабувати теж. Може військо і буде стріляти безвинних людей на вулицях, то иньша річ, але щоб робітники грабували крамниці або вішали тих, хто з ними не згоден — не вір ти тому.

Пок. Та страшно все-ж таки...

С. П. Хочеш їхати — їдь, я не держу тебе. Як тобі здаєть ся кращим, так і роби.

Пок. А ви, пані, як порадите?

С. П. Я не знаю, право, що тобі сказати... На мій погляд так бігти, нічого ще не знаючи, не слід. Подивись, як буде далі;

і коли вже справді тобі буде так страшно — виїжджай, я поможу тобі.

Есфир. Добридень.

С. П. Здрастуйте, голубко! Як я рада, що ви прийшли (*покоївка пішла*). Ви зараз же повинні будете допомогти мені. От тільки-тільки перед вашим приходом я так... по бабському повела ся, що навіть самій тепер сором. І сама знервувала ся і Бориса, здаєть ся, до сліз довела. Підіть заспокійте його — ви се вмієте.

Есф. Що-ж з ним таке?

С. П. Та нічого. Глупо я себе вела та й годі.

Есф. А де-ж він?

С. П. Мабуть пішов до себе.

Есф. (*іде наліворуч і зустрічаєть ся з Борисом*). А, от і він! Здрастуй. Що се з тобою?

Бор. (*здивовано*). Що власне?

Есф. Та от...

С. П. Се я, Борис, винила ся перед Есфирю. Мені здало ся, що я тебе дуже стурбувала...

Бор. (*обіймаючи матір*). Ех, мамко, мамко. Хороша ти людина — і люблю-ж я тебе!

С. П. (*успіхаючи ся*). А кого більше?

Бор. Та як тобі сказати... Звичайно, з одного боку... Ну, от ти вже мене цілком засоромила.

С. П. Ох-ох-ох... Воно все-б гаразд, як би тільки ви не були так безбожно, так необачно молоді.

Бор. Нічого, мамочко! За те-ж як нам усім добре буде! І батька в свою віру обернемо.

С. П. Добре, добре... А от мені треба було-б знати, чи готуєть ся у вас новий страйк?

Есф. Готуєть ся.

Бор. Бачиш, матусю... Власне, трудно сказати. Пролетаріят, звичайно, завжди рветь ся до бою, але треба ловити момент — а се залежить від багатьох організацій, від ходу справи, від часових подій і в загалі від великої суми причин. В усякім разі можна сказати одно — загальний страйк на черзі.

Есф. І погроми чорної сотні теж на черзі.

Бор. Ну, то ще ми побачимо.

Есф. Що-ж там дивити ся? Хиба не трапляло ся так, що в одній

частині міста барикади та революційна боротьба, а в другій — вакханалія тьми: патріотичні маніфестації „з портретом“ та розбиване халуп жидівської бідноти.

Бор. Наша робітницька організація не допустить.

Есф. Вона може не мати часу.

Бор. Та що се ти справді, Есфир, песіміста такого удаєш із себе сьогодні?

Есф. Єсть причини..

Соф. П. В усякім разі ясно одно: що мені треба розпорядити ся закупкою де-чого на всякий випадок (з *узьмішкою*). От певна вигода мати сина революціонером: бодай знаєш завчасу, коли треба мясо купувати (*виходить в середні двері*).

Бор. Що се ти, Есфир, взяла ся так наброчувати сьогодні?

Есф. Серйозна справа.

Бор. Що таке?

Есф. Завтра о восьмій годині вечера в Торговому переулку в „Центральному трактирі“ купець Седов та отой відомий мошеник, околочничий надзиратель Печений, впорядковують чорносо-тенний мітинг, на якому будуть обговорювати плян вибивання євреїв та інтелігенції. Наші довідали ся про те, знають пароль — і організація доручила тобі з Антоном іти на се віче, щоб вивідати все.

Бор. (*пава*). Ну, що-ж — добре.

Есф. Дивись, Борисе — діло серйозне. Будь обережний, Бога ради.

Бор. Добре, добре. А пароль?

Есф. Пароль — „отечество“.

Бор. Гм... Саме підходящий.

Есф. А одежа у тебе єсть?

Бор. Знайдець ся.

Есф. А то дивись — може треба?

Бор. Ні, ні — не треба.

Есф. Потім ще ти повинен налішити вуса, а Антін перевяже собі зуби хусткою.

Бор. Е... Ото вже не люблю я тої парікмахерської конспірації (*ходить*).

Есф. Ні, вже, будь ласка. Там же повно буде шпигів, а тебе то вони добре знають. Навіщо-ж се?

Бор. (*потираючи руки*). Ех, ловко буде, Есфир, як що нам у-

дасть ся розладити їхні пляни. Я дуже радий, що сю справу доручено іменно мені. А признай ся, Есфир: ти напевне радила замісь мене послати когось другого. Адже-ж я вгадав? Правда?

Есф. *(засоромлено)*. Правда...

Бор. Ай-ай-ай!

Есф. Мені було ніяково... перед собою, але... що-ж я мусіла робити?... Та я не настоювала, Борисе, право...

Бор. „О, женщины! — сказав хтось — і він був правий“...

А я люблю, Есфир, се хвильоване, се замиране серця в хвилину небезпеки, сю потребу не стеряти ся в кожний момент. Чуєш, що живеш! Чуєш в собі кожний нерв і кожен мускул. Есфир, голубко! Давай пограємо.

Есф. Ніяково чомусь грати під такий час.

Бор. Ну, що ти, Есфир... Се вже занадто. Хіба можна викидати таку чисту, таку божественну красу, як музика? Вона-ж підносить нас, робить більше шляхотними. Ех, Есфирко... Ми зріднили ся з тобою. Релігії у нас ріжні, але віра у нас одна: се віра в чоловіка, в те, що він перестане бути звірем і сам здобуде собі красшу будуччину. Але нас з'єднало не тільки се одно, а й ще багато річий і між иньшими — музика. Чиста, шляхотна... отака як ти. Чому-ж не пограти нам і сьогодні, поки ми ще вкупі? Хто знає, що буде завтра... Все може трапити ся і... як знати, Есфир... може ми граємо... остатній раз в житю...

(Ідуть наліворуч. Скоро звідти чути звуки „Légende“ Венявського. І стогнуть і жаліють ся... Тихо входить мати, зупиняєть ся біля одвірка, слухає і... ледви чути плаче. Завіса тихо опускаєть ся і падає на місці перед allegro.)

Д І Я П.

Брудний трактир. З ліворуч буфетна стойка; з праворуч вікно. Столики поставлено до купи біля стін. Багато народу; усяких побитих, обірваних, брудних люців. Хвальковаті обличчя; хвальковаті розмови; все брудно і часом огидливо добродушно. Гармдер, пієні; чутно іноді звуки гармоніки. Де-хто на підпитку, а де-хто й зовсім паний. То уходять то приходять; товплять ся біля стойки, пють, закушують. Декілька чисто одягнених: приказчики, різники, дрібні торговці; ті сидять за столиками і пють за готівку. Біля дверей двое одбірають паролія; бігає, струсіючи патлями, хлопя »половой«¹⁾

Група біля буфетної стойки.

1. Митрич — дай... Дай, ради Бога.. Чуєш, Митрич?

Митр. (відмахуєть ся рукою).

2. Ех, гордий ти став, Митрич, як я на тебе подивлю ся.

1. (підхоплює). Воістину, воістину! Не гордись, Митрич, не гордись, голубчик. Знаєш, як у Сьвященному Писанню сказано: Господь гордим противить ся, а смиренним дає благодать.

Митр. Воно й видно, що тобі благодать припала: бач, пику як окровили — любо й глянуть.

1. В ранах преболѣ і палицами біен бих і навіть каменьми наметан бих. Ну, та то все пусте діло, а от ти, Митрич, дай...

2. Та дай уже йому, Митрич. Адже-ж бачиш — кортить чоловіка.

1. Радованіє бо серця і веселіє душі вино піємо во время прилично... і я... той... не могу...

3. Та ти, пудро, якого чорта маніжиш ся? Не дуже носа закопильоу, а то...

Митр. А то що?

3. Та нічого: набемо морду та й годі.

Митр. Се-ж хто бить буде?

¹⁾ Ся сцена повинна робити вражінє повного життя. Не дивлячись на безперестанну шумляву, яка то побільшуєть ся, то затихає, треба щоб до найменших відтінків було чутно окремі розмови. Те, що робить ся в одній групі або стороні, захоплює лише найблизших; все останнє живе своїм окремим життям. Кожний статист повинен грати.

3. Та хоч би й я.

Митр. (розмахнув ся з усієї сили ударити, але той ухилив ся).

Ах ти стерво погане! Та ти знаєш, з ким ти говориш? Падлина ти вонюча! Та я скажу слово, то з тебе й кісток не останеть ся, падлюко!

3. (відходяючи). Я тобі! Я тобі покажу! Я тобі кишки випущу, дияволі товстопузому! Краще й не виходь з дому, анахтемська душа. Убю! Живий не буду, а камінюкою голову провалю.

1. Ракло ти, мерзавець! Богатство твоє ізгні і ризи моїє поядоша! Злато твоє і сrebro изоржавіє, і сам ти, чортів син, пропадеш як собака. (Довго ще грозять обоє).

2. Та годі вже вам, годі... Ну, що там...

4. Ти, Митрич, тільки не сердь ся. Саме ото твоє найкраще діло — не сердь ся. Дай уже їм хоч по оттакенькій. Все одно приказ буде, щоб давать, значить, на казбонний щот.

Митр. Попогрози, попогрози мені!... Ну, от як приказ вийде, тоді й дам, а доги — пийте за гроші. Чорти ви ренані! Бусурмени! Вам тільки дай волю, то ви напете-наїєте і на сто рублів, а в казни теж гроші не дармові — як то ти своєю головою думаєш!

4. Все одно-ж приказ буде.

Митр. Не дам. Сказано — не дам, значить не дам. Вийде приказ по пляшці на пику давать, то й по пляшці дам. А може скажуть, щоб і зовсім без горілки.

Голоси. Ну, того вже ніколи не буде.

Друга група.

1. Мені вже не первина: я ще в Кишиньові діявував. Нас вісім чоловіка було, начальників. Ну, тільки поприбивали товаришів. А одного, так уже вийшло, що і в острог засадили.

2. Як же се?

1. Та вже така лїнія підійшла... Еге... Ото люде були так-так... Не такі, як отсе... Хиба се патреоти? Коли ти патреот, так у тебе кулак щоб був о! А то що...

3. І по багату заробляли?

1. Та як де. Де справник нічого собі чоловік, там добре, а де надлюка попадеть ся, так казбонне жалування не дуже, а все більш на крамниці напирать: ви, мовляв, з крамниць пожи-

витель. А воно те-ж діло таке: як встиг — добре, а як не встиг — от тобі й зась. А особливо як начальником бути: тут уже беззастережно підставних треба мати, щоб відносили, значить, куди. Бо сам ото розпорядок даєш, командуєш — де вже там присліджувати. Другі поживляють ся, а ти більше так, за честь робиш.

4. Що вже там за честь, як нічого їсти!

1. Пхе — обіззавсь! Та можеш ти то взяти, що во мною сам поліцмайстер за ручку здоровкав ся. Я раз козаками командував, як один офіцер одказав ся.

4. Кажі!... Твоя врала, моя не разобрала. Знаємо ми добре: сьогодні за ручку, а завтра по шапці.

1. Ну, се може кого другого так, а во мною дзуски. Се вже хто як себе повести зуміє.

Третя група.

1. *(продав піджак)*. Та купи, якого чорта. Трицять копійок.

2. Трицять? Так піди ти ранше до матері на переділку.

1. Ну, давай четвертак та йди к бісовій матері. Чуєш ти, гугнявий!

2. Злот.

1. А отсього не хочеш?

3. Ей ви! Що ви там базар завели!

4. На толкучку чи що понали?

5. Та купуй, Мишка! Чого там.

2. Ану, лишень, без атютантів.

5. Ну, як знаєш. Я тобі добра бажаю — у воду штовхаю, а ти зло помниш — на верх лізеш.

Пяний робітник *(увиходить, співаючи)*.

Вставай, подымайся, робічий народ!

Вставай на боротьбу, брат голодний.

Ех, сукиного сина — живи, не тужи. Правду я говорю?

Вартові біля дверей *(кидають ся за ним)*. Ти хто такий? Відкіль? Як пароль?

Пяний. Пароль? Який пароль? Братіку... Помремо всі, їй Богу...

Вартові. Та ти зуби не заговорюй. Пароль як? Хто ти такий?

Пяний. Я?! „Русский робічий!“ Прол-лета-ріят! І йди ти від мене під три чорти, бо зайшов я сюди випити, посидіти...

Вартові (*бють його і випихають*). Ну, так ось тобі, ось тобі!

Не швандяй куди не слід, не швандяй.

Пяний. Ратуйте! Зарізали! По якому праву?

Четверта група.

1. Осея пісня, що він затагав, настояща бунтівницька. А то есть іще похоронний марш, варшавянка.

Мужик (*підходить до них*). Господи, Боже мій... Що-ж се тут робитимуть?

1. А ти як сюди понав?

Муж. Та мене Степан підмовив. Він з нашого села, ну тільки давно вже шляєть ся по всяких усюдах. А я отсе теж на заробітки прийшов, стрів його — ще й на квартиру у купі стали. А тут роботи немає — прямо хоч помірай. А Степан парубок пронозистий — вогонь і воду пройде і назад вернеть ся — і каже мені: хочеш заробити? А чого-ж кажу, й не так? Ну, так іди-ж ти, каже, завтра в трахтир, а як будеш увіходити в саму середину, так тебе спитають... той, як його... ну... слово таке... Так ти скажеш отечество. От тебе й пропустять. А там уже побачиш.

2. (*з презирством*). Мазниця!

3. Очкур загубив!

1. Добре, добре! Помовчуй тільки, дядівка.

Муж. Та страшно... Щось ви люди... якісь чудні.

4. Босяки нещасні — правда, дядьку? Ех, голь воздохни! лоскуття, возрадуй ся!

1. Стрівай! Заробимо — в оксаміт ноги будем завертати.

Пята група.

1. Де-ж ви його добили?

2. Та біля Хвілядельхвії.

1. Ну, як же?

2. Рублів по півтора на душу прийшлось.

3. (*свистить, не довірляючи*).

1. Що — не віриш? Та будь я трижди анахтема на сьому самому місці.

4. Лафá людям!

1. Дуракам щастє.

Шоста група.

1. (з *третьої групи*). Та де-ж воно діло ся? Украви! Ах ти сукин син, будь ти трижди проклят, анахтемська твоя душа.
2. Кого ти лаєш, холяка?
 1. Та того сукиного сина, що спиджак украв.
 3. Уже підчбучили? Здорово!
 4. Хо-хо! Свиснули? Ех ти, хахла-махла, широка штана.
 2. Тут народ аховий. Не дуже-то свою вершу роззявляй.
 5. Еге! Оттут було, вертіло ся та чорт зна де діло ся — правда, хохол? Не доварили, брат, іще тебе.
 1. А щоб він йому в поперек горла став, собаці! (*навколо сьміх.*)
 1. (*кричить, увиходючи*). Митрич! Мать твою за погу.
 2. Дивись, дивись! Митька! Який джикільмент!
 1. Хо-хо! А ти як собі думав? (*навприсідки*).

Как нашей бабушкѣ девяносто лѣт,

А молодушкѣ году нѣт.

Ай люди! Каравул! Батюшки мои, мои!

Все разбой, разбой, разбой — матушки мои, мои

3. Де ти такий сакрамікішон допав?
 1. (*підморгує*) „Было дѣло под Полтавой“ (*вивертає кишені*). Але що-ж се воно виходить? Непостижимої случай дієвильности! Чи бачили ви таке? Гаманець у других штанах забув. От бач, як воно пагано великий гардіроп заводить.

Митрич. А чи єсть вони ще у тебе другі штани?

2. У нього, дядьку, в одному кармані воша на аркані, а в другому блоха на ланцюгу.
 1. (*бе його по плечі*). Ех ти, Павел, Павел — держись своїх правил (*до Митрича конфіденціально*). Митрич! Дай до окремого столика.

Митр. Піди другі штани одягни.

1. Так зпачить, не даси? Ну, і нехай тебе, коли так, чорти на двадцять сім частин роздеруть (*кричить в усю глотку*). Охриме! Охриме! Де-ж ти задівав ся? Давай мінятись! А ти, Митрич, свиня в перепльоті, от я що тобі скажу.

(*Увиходить Борис, говорить на ухо пароль, вештаєть ся по сцені і в загалі приймає участь у життю юрби.*)

Сьома група.

1. По вісімнадцять копійок ложки срібні продавали! Черевички жіноцькі по три, по чотири гривеники йшли. Рибу за три копійки таку можна купити, що ти й не бачив з роду такої.
2. Ех! От добро! Як би й тепер так.
3. Тут, кажуть, до крамниць не допустять. А щоб газету та квартирі.
4. Ні... Жидівські мабуть можна... крамниці.

1. А як же инакше? Коли лавок не дадуть, так і братись нічого. Що у тієї антилігенції знайдеш? Шмаття одно. Ні, так воно не буде. Та ти відкіль се чув, що крамниць не дадуть?

3. Кажуть — а я хіба знаю? За що купив, за те й продаю.

1. А ти роззяв рота та слухай. Не може того быть. Що-ж вони нас дурити хотять? Так не на такієських напали. З-за однієї антилігенції нема чого й брати ся.

(Увійходить околочничий надзиратель; до нього кидають ся.)

Голоси. Ваше благородіє! Слава Тобі, Господи! Будьте отцем милостивцем! Розрішіть по чарці. Митрич без приказу не дає.

Окол. Та стрівайте, чорти ви репані. Що таке? Нехай один говорить.

1. Та от випити-б треба, а Митрич каже: не було приказу.

Окол. А ви вже до того допили ся, що й чарки вже не можете купити?

2. Правда, ваше благородіє. Голяки! Босявки нещасні.

3. А сам багатир!

4. Прямо на всю губу!

2. Чого ти? А може у мене в кишені сто рублів єсть.

3. Сто бліх.

4. Не дурно бичків сьогодні на вулиці підбрав.

1. Та годі вже вам чорт зна що верзти: во многоглаголанії несть спасення. Ваше благородіє — розпорядіть ся.

Окол. *(підходить до стойки).* Здоров, Митрич!

Митр. А!... Салхвет вашій милости! Тишу літ жити, Семене Михайловичу. Як вас Господь милує? Жінка як, діточки?

Окол. Та нічого собі, потроху.

Митр. Отсе бачив я недавно вашу супругу на паперті сьв. Михайла. Ну, й хустка-ж на них коврова була — се прямо особенний сорт! За багато купили?

Окол. *(сьмієть ся).*

Митр. *(теж сьмієть ся).*

Окол. Жінка тепер уже на шляпку переходить.

Митр. Що-ж — сьвітова річ. Посада у вас почесна, то вже й жінку треба одягати як слід *(дїловим тоном)*. Ну, а як же воно буде з отсими безштаньками? *(живає на товпище).*

Окол. Та видай вже їм по парі, огірок там або що то хліба — ото й буде з них. Чого там з ними панькати ся?

Митр. По тій же самій ціні?

Окол. По тій же самій.

— Ваше благородіє! Щось скупо сььогодні.

— Розорили ся-б хоч попоїсти.

— Адже-ж не своє.

Окол. Ну, а ти там лекше — не своє. Мушу-ж я з присяги каззонні гроші берегти. Вам тільки дай, так ви й слона з'їсте. *(до буфетчика)*. По парі, огірок і хліба.

Митр. Слухаю.

Окол. Та за тобою те-ж треба поглядати. Їй Федорчук!

Митр. Ображаєте, ваше благородіє.

Городовий *(переодягнений підбігає і робить жід козинок)*. Чого звольте?

Окол. Дурень. Коли ти в штацькому, так честь не віддають та ще до порожньої голови. Добре, що тут свої люди, а як би ти мені на вулиці таку штуку устругнув?

Город. Винуват, ваше благородіє.

Окол. Гляди мені. Стань тут біля стойки та придивляй ся, чи вірно буде буфетчик записувати.

Город. Слухаю, ваше благородіє.

Окол. Скільки вас тут?

Город. Девять чоловіка, ваше благородіє.

Окол. А на вулиці єсть?

Город. Єсть, ваше благородіє.

Окол. Ну, гаразд. Так гляди-ж *(пїшов)*.

Голоси *(у слїд)*. Спасибі, ваше благородіє! Дай Бог здоровля! Подавив ся-б, сукни син, двома чарками.

Митрич *(стукає ножем по тарїльці)*. Їй ви, голоштанники! По дві чарки, огірок та шматок хліба. Підходить хто хоче.

(Товпище з криками кидаєть ся до стойки.)

Митр. Та не разом! Не разом, прохвости! Стойку перевернете! Становись у потилицю.

— Та годі вже тобі, Митрич, знущати ся.

Митр. *(кричить)*. В потилицю становись. А то не дам нічого.

(Становлять ся з жартами, стусанами; Борис теж.)

Митр. *(тихо до городового)*. Що-ж ви й справді тее?

Город. Свої люди.

Митр. Скільки?

Город. Та карбованця дасте.

Митр. Багатенько.

Город. Чого там! Пишіть більше. Ви думаєте, він мало заробить?

Ого! Бач розпорядив ся, щоб по парі та огірок, а сам узяв по карбованцю на пику. Знаємо!

Митр. Діло таке. А поліцмайстер мабуть і по трояку запише.

Так ви пожалуйте за окремий столик: я вже вам прикажу подать чого-небудь гарненького. Пожалуйте, пожалуйте. Ах-вонька! Накрий столика *(до юрби)*. Ей ви, тихше там. Ну що — стали?

Голоси. Стали! Готово! Як слід!

Митр. Як будете пить: чи по дві одразу чи по одній, а потім ще?

Голоси. По дві! По дві одразу! Ні, по одній. Нехай як хто хоче! Як хто хоче!

Митр. Ні, так не можна. А як я потім узнаю, чи дві ти випив чи одну — на морді у тебе не написано.

Голоси. А так, так. Се вже правда, Митрич. По одній! По дві, по дві! У нього одна як наперсток. Її не почувеш як і проковтнеш. Мов муху проковтнув. По дві! По дві одразу! По дві іде.

Митр. Так по дві?

Голоси. По дві! Кінець.

Митр. Ну, нехай буде по вашому. Підходь.

(Підходять; жарти, сміх, лайка. Ті, що сиділи за столиками, так і зостають ся).

Перша група.

1. Наша крамарня на поганому місці стоїть — саме в живельському сусідстві. І з того боку і з другого.
2. От, значить, треба діло добре обміркувати, щоб ошибки не вийшло.
1. Еге. З окуратором ділом треба робить
3. Хрест написать.

2. Ну, брат, одного хреста мало.
4. (*молодий*). А в той раз Іцка увзяв та й написав хреста на вивісці. Ха-ха-ха. Там стоїть Шмулензон, на вивісці, а він — хрест. Се вже, значить, у нього мозок раскарячив ся.
2. Так, так. На один хрест надії мало — треба щось потовще вигадать.
4. А Порхвишка, Порхвишка! Як красний крам розбивали, так він своїх хлопців послав у ту гущу. Ну, вони йому й натягали краму. А тепер торгує.
3. Ну, хиба він один так?
1. Чому й не поживити ся, як є спромога. На те й торговля.

Друга група.

- 1 *різник*. Я за царя усякому голову зверну!
2. Оті прокляті сицилісти людей ріжуть, сукини сини. Як була халера — скільки вони народу вигубили? Мені сам один піп розказував, як йому велено: ховай, кажуть, живих, а то тут тобі й самому кінець.
3. І що-ж — ховав?
2. А як же! Своя сорочка ближче до тіла. Трапляло ся так, каже, що він іще стогне, а ти його кришкою надавлюєш.
3. Ах ти Господи!
- 4 (*старий, зловний*). Ні Бога у них не має, ні царя. От у нас стояв один студент на квартирі. Ну, хоч би тобі лоба на ніч перехрестив: так і повалить ся, як пес який, прости Господи.
1. А царя хто убив? Вони. А за що? За те, що він кріпацтво скасував.
2. Вони, бач, хотять, щоб назад нас у кріпаків повернути. Ні вже, брешете, сукини сини!
4. Бить їх! Студентів отих самих та жидів.
(*Ті, хто випив, закушують; сидять, ходять, їдять*).
— Охо-хо! Бриком пішла!
— Дай закурить.
— Заграла по жилах.
(*затягає*) „Тічють річ-и-ка, тічють Вол-ы-га“.
1. А ну, не задавай ся.
2. А хиба що?
1. Та нічого — дам разá та й годі.

2. Фюїть. Не лякай молодицю рогачем; у матері живши, вона й кочергу бачила.

1. Та чого там лякать? Кого лякать? Тебе чи що? Чи багато тебе під землею, а над землею щось не видно.

2. Не бачив ти, мабуть, живі, від якої штани рижі — так я покажу. У мене недовго.

1. Ну, от на... візьми (бе його).

2. Приймай назад (бють ся).

Голоси. Лупи, лупи! Ей ти, Долгуша. Тобі-б на печі сидіти! А ну-ну! а ну-ну! Підвалюй! Так, так! Підсажуй! Го-го-го!
(Один танцює з огірком в одній руці, з хлібом у другій.)

Эх, бабушка ты Марковна —
Ни в тибѣ ли спина бархатна.

— Здорово, Митюха! Здорово! Маладци!

(Ще двоє ідуть танцювати, один частить:)

Ох и что же то за штука была, да,
Что курица да бычка привела, да,
Поросьоночек яичко инес,
На высокую поличку понес,
А безрукій то яичко узял,
Да безштаному в карманчик поклат,
А слѣпой да ето увидал,
Тихо на ухо глухому сказал,
А безногій у погоню погнал,
Голомазаго за волосы поймал,
У безштанаго яичко отнял,
Голопузому за пазуху поклат.

— Іха! Іха-ха!... Ех, дівчат би ще сюда! Підожди : будуть.

Бий, братця, вікна.

(Гвалт, крик доходять до апогея; гармоніка визкотить, дим і чад. Увійходить околочничий надзиратель, з ним двоє городовиків у формі; городовик, що частував ся за окремим столиком, наміряєть ся незаметно пройти до буфета.)

Окол. Ей, ви діяволи! Он бач яке завели! Ану-бо годі.

Обірванець (цїлком пляний). Ти думаєш, опричнику, що ти мене за чарку горілки купив? Ти думаєш, що я в купі з отсими хулїганами піду інтелїгенцію бити та студентів? Ні, брешеш, сукин син! Я сам був студентом! Я дворянин Смоленської губернії.

Окол. (відкидає його при з дороги).

Обірванець (кричить). Кар-равул! Стьопа, Стьопа! (кидаєть ся до околочного і валить його з ніг). Поліція! Бий поліцію! Бий падлюк! Вони кровопивці. По указу імператора Петра Великого!

Окол. (озьвірив). Городові! Сюди! (свистить у свою свиставку.) Бийте його! Хапайте його! А!... Начальства не признавать! Бий його в мою голову! Ага, прохвости! Ага, сукини сини! Я вам покажу! Я вас всіх переберу!

(Робить ся якась каша з людських тіл; видно тільки, як підіймають ся кулаки, шаблі городових — і вся ота купа вивалюєть ся в двері, половина цікавих за ними. На сцені стає більш-менш тихо, чутно окремі байдужні фрази.)

— Надають йому тепер по саме перве число.

— Та воно так...

— Не налазь на начальство.

— І віткля він такий узав ся?

— Дворянин бач!

— Шантрапа.

(Біля стойки на одному місці товчить ся плянй і вже двацять разів підряд говорить: „Хоч ти й Митрич, а дурний... А ще я тобі скажу — хоч ти й Митрич, а дурний... Ось яке воно діло виходить“. Бубетчик не звертає ані найменшої уваги. Тим часом за сценою шум починає затихати; дехто вже вертаєть ся, чомусь радіючи.)

— Ну, й насипали-ж.

— Ох і здорово-ж били — прямо страсть одна.

— А він: то кричав, а то вже тільки — ох... ох...

— А йому підвалюють, а йому підвалюють.

— Крови скільки вийшло, братця мої.

— (вбігає.) Повезли вже, повезли.

— (вбігає.) Прямо як собаку кинули на дно та й поперли.

— Куди повезли?

— Та в участок — куди-ж більше.

— (вбігає.) Уже не видно! Коняка попала ся добра.

Окол. (оправляючись та обтрухуючись після бійки). Я вам покажу! Я вас успокою! Кишки з вас повимотую та на ноги накручу! Мовчать! (затихає).

Голос (біля стойки). Митрич, мать твоя бабкою була.

Окол. Мовчать, кому кажу! (*стає тихо*). Ви знаєте навіщо вас сюди вібрано?

Голоси. Знаємо, знаємо. Так точно, ваше благородіє.

І. (*підходить*). Ваше благородіє! Я діло могу понимать: я ще в Кишиньові работав. Дозвольте...

Окол. Мовчи, тебе не питають.

Хтось (*пошептом*). Криве Око! Криве Око! Чи будеш пити, чи ні?

Окол. Хто там Криве Око? Як дам, так сам окривієш.

Мужик. Ваше осіятілство? Заспокой ти мою душу. Що се тут робить ся? Навіщо нас сюди вібрано?

Окол. А ти хто такий?

Муж. Та бач, ваше благородіє, я не тутешній. Прийшов отсе я, значить, на заробітки, а тут...

Окол. Та сюди як ти попав? Хто тебе привів?

Муж. Семен...

Окол. Який Семен?

Муж. Та наш Семен, артемівський.

Окол. А прізвище його як? От мужва.

Муж. Його? Безпалій його прізвище, Безпалій...

Окол. Безпалій? Не знаю. Федорчук!

Городовий (*підбігає*). Чого звольте, ваше благородіє?

Окол. Ти Безпалого Семена не знаєш? Та в загалі, що оцей дурень тут меле?

Город. Ей ти, слухай. Де твій Семен живе?

Муж. А на Гійовській вулиці.

Город. Се мабуть Косоворотка, ваше благородіє.

Окол. А! Так се він тебе прислав?

Муж. Та він же, він, ваше благородіє.

Окол. Ну, се добрий організатор. Так власне що-ж тобі треба?

Другий городовий (*вбігає*). Ідуть, ваше благородіє!

Окол. Ідуть?

Другий город. Так тошно, ваше благородіє.

Окол. Ей ви, армія! Ану лишень тихше. Смирно! Ей ти, художник — годі тобі плямкати.

(*Увійходять Седов та Печений; Седов роздягаєть ся, йому допомагають двоє городових; Печений проходить прямо до буфета і про щось там радить ся з Митричем.*)

Седов. Ху, Господи... Упарив ся...

Окол. Може вам чого небудь холоднецького?

Сед. Ні, не турбуйте ся.

(До нього підходять деякі торговці.)

1. Як ваше здоров'ячко, Іване Яковичу?

Сед. Та так собі потрошку, хвалити Бога. А як вас Господь милує?

1. Нічого, дякуючи Христу. Живемо та хліб жуємо.

2. А ви все трудитесь, все трудитесь.

Сед. Та що-ж! За царя-батюшку і голову свою положити радий.

3. Як Козьма Минин Сухорук, що в історії пишеть ся.

Сед. Де вже нам...

Печений (підходить). Ну, що-ж, Іване Яковичу — починайте або що. Поперед ви, а потім я.

Сед. Та що-ж... з Божою помічу.

Печ. Ви може на стулець стали-б?

Сед. Ні, навіщо ж... Я так.

Печ. Та воно видійше вас буде і більше чутно.

Сед. Важенький я... невдобно...

Печ. Нічого — вас держатимуть. Ей! (підбігає городовий). Ще одного! (підбігає другий). От допоможіть купцеві на стулець злізти та підтримуйте його.

(Городові помагають і потім весь час піддержують).

Сед. (злізши, витираєть ся хусткою). Припікає...

Печ. (до дверей). А ви там — нікого більше не пускайте. З паролем, без пароля — все одно (розмовляє з Седовим, котрий нагнув ся до нього).

(Увіходить Антон.)

Вартові. Куди, куди! Назад! Не велено пускати.

Антон. Як не велено? У мене пароль єсть.

Варт. Все одно — не велено. Зараз приказ вийшов.

Ант. Та що ти мелеш? Пусти (вириваєть ся).

Варт. Ну, брат — ти не дуже. А то й по морді получиш.

Околот. Що таке? Чого завелись?

Ант. Та от, ваше благородіє, не пуштаєть.

Окол. А ти хто? Відкіль?

Ант. Я царю-отечеству слуга і пароль знаю.

Окол. (підзорливо). Та сам ти хто такий?

Печений. Семене Михайловичу! Та киньте! Ідіть сюди.

*(Околочний підбігає, а Антон, показавши дулю городовим, про-
ходить прямо до Бориса.)*

Ант. Здоров був, Іване!

Бор. Здоров. Чого спізвив ся?

Ант. Діло було.

(Згодом вони сідають ближше до авансцени.)

Окол. *(балакає з Печеним).* Добре... добре... Розумію... Слухаю...
Буде зроблено *(іде до дверей, але потім подумавши вер-
таєть ся, підманює до себе городового і шепоче йому щось
на вухо, показуючи на Бориса та на Антона; городовий все
киває головою, околодочний уходить, а городовий починає сте-
жити за товаришами).*

Печен. Ну, в Богом, Іване Яковичу. Починайте.

Митрич. А ви, ваше високоблагородіє, може закусили-б трохи?

Печен. Не вредно, не вредно *(ідуть у двері, що за стойкою).*

Митр. *(на виході до хлопця).* Поглядай.

Сед. Братця, православні христіяне! Що воно таке навколо нас
робить ся і як то все розуміти треба? Через вішо руському
чоловікови так погано жить на сьвітї стало? Хто йому по-
перек шляху став? Чому се цар наш, батюшка, невеселий?
Хто його душеньку, супостат, засмутив? А від того все те,
братця, від того, голубчики, що на нашій землі христіян-
ській багато всякого сміття набрало ся. От як воші напа-
дуть чоловіка і гризуть і гризуть його — от так і нас на-
пали вороги наші, супостати. Роздобрились ми дуже. Добрий
єсть руський чоловік. Хто хоч приходить до нас — усім двері
одчинені. Жид ти, Лях, Вірмен — все одно. Приходить до нас,
їж, пий у купі з нами, багатій з нашої землі. Прийде він до
Росії без штанів, від голоду живіт підвело, а диви ся через
рік, через два — то вже ти його голою рукою і не доста-
неш. Та як бл-ж він багатів та ще в умі держав, що я на
своїй землі хазяїн, а то-ж таки ні. Прийде зюди, гад пога-
ний, розглядшає з нашого хліба та ще нам же й на шию ся-
де. А ми його носимо на своїй спині та тільки крехчемо —
що се воно неначе важко жити на сьвітї зробило ся!

(Серед торби сьміх.) Правильно, купець, правильно! Що правда
то правда.

Ант. А ловко, шельма, говорить! Саме для такої авдіторії.

Борис. Мовчи.

Сед. А що, хіба неправду я сказав, православні? На біржі хіба не Жид орудує? А на базарі хіба не Жид тобі поганого краму уділить та ще тричі обдурить, поки ти у нього що купиш? А коли Ляшок на посаду яку заберець ся, на завод чи, скажемо у контору — так як ви думаете — не потягне хіба за собою своєї братії Ляшків? Нашому і штраф, і те, і друге, а своїх все підтягає у гору та жалування прибавляє.

Якийсь паний (*підходить*). Ваше степенство! Господин купець! Тв не тягни... Ти одразу — р-раз, два — та й годі.

Сед. Підожди. Підожди, чоловіче добрий, підожди. А смуту хто в нашому царстві посіяв? Відкіля всі оті сицилісти, крамольники? І то все від Жидів. Наш брат дурень: Жид йому шу-шу-шу, шу-шу-шу на вухо — і те не так і те не так. А він і повірив, і пішов, як баран, навпростець. Жид, бач, навчив та й сховав ся, а нашому попадає.

Голоси. Ого-го! Ще й як попадає! Се правда. Жид Жидом і буде.

Ант. Роскішна авдіторія! А револьвер у тебе єсть?

Бор. Єсть. Мовчи.

Сед. А цар наш батюшка все тебе бачить. Важка дума на серце йому впала, зігнула головушку, засмутила очі його ясні. Завіщо-ж, завіщо, скаже він, ви моє серце пошматували, вимучили? Завіщо жінка моя, цариця ваша милостивая, спокую день і ніч не має, слізьми обливаєть ся? За що-ж діточки мої малесенькі журять ся, сумують, свої дитячі душеньки надривають? Ех, Бог вам судія, скаже він до нас. Не жалуете ви свого царя, не умієте шанувать помазанника Господнього (*дуже*). Люде добрі! Та невже-ж ми не одзовемо ся на те слово царевнеє, пресьвітлеє? Та невже-ж ми попустимо жидові проклятій смутити царя-батюшку, колотити землею руською великою? Та невже-ж ми Жида на шию собі посадивши ще й кнутика йому дамо: поганяй мене, дурня, не бій ся! (*несамовито*). Так ні-ж, братця! Годі вже їм над нами коверзувати! Бийте їх, сукиних синів! Бийте жидову прокляту!

Товпище (*рече*). Бить, бить! Все розібємо! Все знищимо! Годі їм над нами коверзувати! Ходіште, братця! Ходім!

Седов. Стійте, стійте! Голубчики підождіть! Дайте слово докінчити.

Печен. Ви все про Жидів? Та годі вже вам. Треба на інтелігенцію більше.

Сєд. Ні, не мішай ти вже, Бога ради, Іване Івановичу. Я от ще забув про собор та про патрет.

Печ. Ет, стара байка. Тепер вже на неї багато не впіймаєш.

Сєд. Ого! (до юрби). Ну, утихомирили ся? Ех, братця, братця. *(Увіходить надзиратель, звертаєть ся до городового; той йому щось жваво розкажує. Потім підходить до Печеного, говорить з ним — той теж поглядає на товаришів. Околочничий по черзі підзиває до себе абр ї сам підходить до переодягнених городових — і шестеро чоловіка їх призначає стежити за Антоном та Борисом.)*

Бор. За нами, здаєть ся, стежать.

Ант. Де?

Бор. Та не оглядай ся ти, Бога ради.

Ант. Гм. Погано пан пише. Тікать хйба?

Бор. Тікати, нічого не узнавши? Іди ти, а я востану си.

Ант. Ну, на таке я не згоден.

Бор. А як не згоден, — то ані словечка більше.

Сєдов. Та хйба то все, братця? А храма божого хйба Жид не опаскудив? Хйба над іменем Христовим, погана душа, не надсьміяв ся? От ще позавчора казав мені один піп, як у ночі застали Жидів у соборі: вони Богородиці, Цариці нашій Небесній, ножиком очі виколупували, а Миколаю, Угоднику Божому, цигарку в зуби, падлюки, вставили.

Мужик *(протис ся)*. Батюшка! Ваше степенство! Та невже-ж тому всьому правда?

Сєдов. Як перед Истинним, мужичок, як перед Истинним. Не стану я брехати на старости літ. А патрета царєвного в Расуші над столом хто прострелив? Жиди. А кров дітську християнську у свою мацу хто підмішує? Все вони!

Муж. Н-ну! Коли-ж тільки тому правда — так я-ж їм!

Печен. Та годі вже вам, Іване Яковичу. Злазьте.

Сєдов. Та що ж се ви, Іване Івановичу, не даєте скінчити! Так не можна!

Печ. Та ви-ж уже скінчили.

Сєд. *(злазить образжений)*. Ні, з вами, я бачу, діла не зробиш. Хйба-ж таки можна агітацію прекращать? Се-ж... прямо...

Городовий *(до Печеного)*. Прикажете піддержать?

Печ. Не треба — я офіцер (*стрибає на сталець*). Братця! Здорово, ребята! (*нескладно відповідають хто як попає*).

Печ. От вам зараз тут господин купець розказав де-чого багато. Чи було в його словах хоч о стілечко неправди?

Голоси. Не було. Все правла, все. Істина.

Печ. Ну, от бачте. А я вам тепер розкажу, як за сее діло взятись, куди направити свої сили і як в загалі... заробить. Адже-ж в чім річ? Будемо так говорить, як би Жиди були самі — хіба могли-б вони що-небудь поробити? Як уже він там не мудруй, а коли-б йому ніхто не помогав, то куди-ж таки Жидови справитись? Одним словом, коротенько сказать, як би не було у Жида помішників, так довго-б він не набришкав. Правильно я говорю?

Голоси. Правильно, правильно.

Печ. Ну, от Жид се добре тямить і насамперед починає шукати собі помішників. Хто-ж ті його помішники? Та хто-ж — студенти, лікарі, адвокати і всякі иньші інтелігенти. От вони і єсть найбільше зло. Бо що-ж Жид? Жид він і єсть, йому як хто, то може ще й не повірять і слухать не стане, а от коли вже тобі свій брат починає розум каламутити, то тут вже, диви ся, який дурень і задумаєть ся. Ось воно де корінь лежить. Ясно?

Голоси. Ясно, ясно! Ще-б пак неясно!

Печ. Ну, от і добре. Тепер підемо далі. Ми, себто поліція, знаємо, звичайно, сих молодчиків добре і давно вже за ними стежимо, але що-ж ми можемо вдіять? Штати у нас невеликі, а діла багато — ну, і гуляють собі, голубчики, на волі. А хіба то гаразд? Він день походив, десять чоловіка зустрів та й збив їх усіх із пантелику. А ми ото дивись? Та хіба-ж се можна? Які ж ми після того вірно піддані? Які-ж ми діти свого царя? Ні, так не годить ся.

Голоси. Правильно. Бити їх треба. А звичайно. Що з ними панькатись.

(*Борис із байдужним виглядом відходить ближше до вікна, троє городових непомітно за ним.*)

Печ. Так, так! Ваше безпосереднє національне почуть, ваше серце само підскавує вам, що треба робить. Бить! Єдиний засіб — бить! Де понав — там і бий.

— Ваше благородіє! Дозвольте спитатись.

Печ. Що тобі?

— А охрана нам буде? Щоб, значить, козаки або піхота...

Печ. Буде, буде. Се вже само собою.

— А на скільки день теж скажете?

Печ. А то-ж як! Все, все буде сказано.

— *(відходячи)*. А то ми їх те-ж знаємо: сьогодні і голубчики і такі-сякі, сухі-немазані, і охрана, і козаки помагають, а завтра — по хряпу та нагайкою, а то й кулю в спину.

Печ. Ну-ну, підбери язика. Так от, братця, я прочитаю вам насамперед список, а там уже побалакаємо, як діло повести, коли починать і в загалі все що треба. Ну, от слухайте *(виймає папірчик)*. Насамперед треба редакторів газет трошечки пошарпати, бо вони-ж усю кашу заварили. Адже газету всякий читає, і як там писать різні глупости, крамолу... так сказать, зневажати адміністрацію, то посудить самі, що-ж тут хорошого? От і виходить, що оті газети і єсть, так сказать, очаг крамоли і за них треба насамперед узятись. Найпоганьша газета у нас...

Околад. *(кричить)*. Бий їх! Хапай! Держи їх!

(Городові з гиком кинули ся, Антона повалили і він кричить: „Борис, Борис! Спасай ся!“ Борис вирвав ся з рук городових, вистрілив, розбиває, розкриваючи, вікно і вистрибує пріч. Крижи, галас, усї гвалтують, не знаючи чого. Завіса швидко падає.)

Д І Я Ш.

Просто вулиця, іде в далечинь. Голі з обідраними дротами телеграфні стовпи. З обох боків дво-поверхові будинки; правий дім виходить кутком наперед (тут вихід у праву кулісу). З ліворуч парадний під'їзд, двоє покалічених ліхтарів; стоять носилки. З правого боку в домі під'їзді ворота, а біля них пішла в гору тонка залізна драбина, по якій снують люди. В обох будинках майже всі вікна повибивано, де не-де залишила ся ціла рама або шматок її. Вікна забар'ювано деревиною, столами, стільцями, дошками і взагалі, чим попало. Видно, як у середині безперестанно ходять люде. Під кінець дії в де-яких кімнатах запалюють свігло — і дивовижне вражінє робить се свігло серед хаосу і руїни. В попереку усієї сцени, на одному з задніх плянів стоїть бар'юкада міцно збудована з усього, що попадало ся під руку, переплутана товстим дротом. З воріт тягнуть дубки, вивернуті тротуарні плити, носять лантухами землю, пісок, лаштують, приладжують; на землі валяють ся поліняки і всяка всячина. Над бар'юкадою вєть ся великий червоний прапор, а з другим менчим стоїть молоді дівчина. Багато робітників, студентів, учеників та учениць середніх шкіл, курсисток, хлопчат; єсть і »інтелігентський« елемент, але більше до наглядання. Зброя різноманітна, іноді навіть сьмішна: рушницї, револьвери, шаблі, якісь допотопні тесаки, пиматки товстого дроту, ковані ножі привязані до дубців і т. и.; єсть узброєні дівчата. Де-хто з червоними стрічками на руці, на шапці або через плече; сестри, студенти, лікарі — з червоним хрестом на руці, де-які в фартуках і навіть у халатах. Настрій надзвичайно сьміливий, горячий — все живе кричать, розпоряжають ся, бігають. Іноді чутно сїгнали свистком; довгі, дзвінки, як на кораблях; де-коли дзвонять похопливо та невміло в великій дзвін дєсь на ближній дзвіниці. Всюди безперестанний рух, кричать і з вікон, і дєсь з гори, і з драбини. Хто хоче, щоб його почули, мусить кричати. На бар'юкаді вєсь час стоїть багато узброєного, готового до бою народу, де-хто змінєть ся. Наближаєть ся присмерок.

(Дзвонять на дзвіниці; на бар'юкаді співають „Варшавянку“.

Шумлява, гомін, рух. Потім спів замовкає).

(Нєсуть велике поліно). Бережись, бережись!... Ноги!... Не лїзьте.

— Товариші міліціонери! У дворі учать ся військовій муштрі та стрілянню. Ідїть у двір.

— У двір, товариство! У двір!

— Софіє Васильовно! Софіє Васильовно! У вас нашатирий спирт?

(В будинку розітнув ся вистріл, з вікна хтось виовуєть ся, кричить:)

- Санітарів! Санітарів! Де санітари?
- Тут, тут! (біжать).
- Ей ви там! На дзвіниці! Годі вже — якого біса!
(Дзвонити перестають).

Перша група.

- 1. А ви що-ж без зброї?
- 2. А у мене ось (витає з рукава нагайку).
- 3. У Івана Михайловича козацьке орудіє.
- 2. Не орудіє, а оружів.
- 1. Ех, ловко молодь устругнула.
- 3. І відкіля воно набрало ся стілько народу?

Друга група (солідних).

- 1. А ви як сюди попали?
- 2. А ви як?
- 1. Я подивитись на гарячі голови.
- 2. А ми отсе з Тихоном Степановичем цілком несподівано наткнули ся. Знайомі?
- 1. і 3. Ні. Не маю чести (знайомлять ся).
- 2. Ну, як ви думаєте — чим воно уся та комедія закінчить ся?
- 1. Та думаю, що нічим. Дурний буде генерал-губернатор, коли постарасть ся довести цю справу до чогось серьозного.
- 3. Звичайно. Ну, що се справді за хлопцтво!
- 4. (вмішуєть ся) Еге, еге. Он бач — вікна повибивали, хідник попеували, ліхтарі, телефон. Все ж се культура... ем-не... показателі культури.
- 3. Я розумію: поступ велика річ, але навіщо ж вікна бить?
- 2. Ходіте, панове, до ресторації. А то, знаєте, як кажуть: чим чорт не шуткує. Ходіте, Тихоне Степановичу.
- 3. Що-ж — я з великою охотою. Хоч тепер і в ресторані того...
- 4. Коли дозволите — і я пристав би до компанії. Маю честь представити ся — Соболев (знайомлять ся).
- 2. Звичайно, звичайно. (до третього:) Ви нічого не маєте.
- 3. Що ви! Дуже радий.
- 2. Ну, то ходіте. А то, знаєте, всяко буває: якась шалена куля і той... (до першого:) А ви?
- 1. Ні, дякую. Я ще тут побуду трешки. Всього найкращого.

Третя група.

1. От розум доказує, що не те вони роблять, не те — а серце рветь ся у купі з ними.
2. Ні вже, голубчику. Обуржуїли ся ми з вами, що вже там і казать. Нам би отсе теплий куточок, та газетку, та полихословити на прем'єр-міністра, а що вже більше від того, то...

1. Боляче сеє почувати... Якось сором самого себе. А надто як дивиш ся на отсі молоді, повні необачної відваги обличча. Додумай ся тільки генерал-губернатор до того, щоб стріляти сюди з гармат — що востанеть ся тут через хвилину відо всіх отих гарячих, повних любовю сердець? Скільки крові, мук — а завіщо?

2. Еге. Се на інтелігентській мові називаєть ся скрухою решти сумління. А шляхів до заспокоєння все тих же два: або кинути ся в нестямі до сього бурхливого потоку, або сьак-чи-так задавити в собі отого „звіра костистого“, щоб не докучав.

1. Ех, справді! Кинути б усе та стати поруч із ними, зустрінутти смерть грудима проти грудей.

2. (бе по плечі). Не станемо, голубчику, не станемо. Обважїли ми надто для того.

Робітник (на стільці; він говорив весь час, але тільки тепер його можна розібрати; голос цїлком сиплий). І от тоді велика шляхотна сїм'я робітників встане — і безповоротно задавить свого вічного ворога. Кровю та залізом панують вони над нами, але кров та залізо не вічні володарі. Гаряче серце подужає їх! І ми візьмемо верх! Ми переждемо, панове товариство! Може ми помремо отгуг, може через годину ніхто з нас не востанеть ся живим, але близько сьвіт — я бачу його!... І наші холодні трупи будуть остатніми жертвами насильства на землі.

— У кого шіснацятий номер патрони? У кого єсть шіснацятий номер, товариші!

— Товаришу Сергієнко — де ви? Сергієнко!

— Ой, ногу придавили!

— Хто їсти хоче, панове товариство! Прислали кіш хліба та ковбаси.

Лікар (на стільці). Я лікар Пестряков. В Медичному Товаристві безпереривно засідає Комітет Загальної Безпечности, який

складаєть ся з представників різних професій. Мене прислав сюди Комітет просить баррікаду, щоб вона дала від себе двох представників. Першим нашим обов'язком ми лічимо пеклування про те, щоб не постраждали, а як і постраждали, то найменче мирні горожани. Тому будьте ласкаві прислати двох робітників, представників до нашого Комітету (*злазить; на його місце стає робітник*).

Робіт. (*одразу жагливо*). Товариші робітники! Там, десь-то в тепленькому кабінетику зібрали ся пани інтеллігенти і благодушно настроїли ся на добродійний лад. Збирають ся допомогать — і кому-ж? Нам, робітникам. Посидять, попють чайку, по черзі ідуть обідати, ведуть гуманні розмови — і думають, що роблять велике діло. Думають, що роблять нам, робітникам, велику послугу, коли утруждають себе розмовою про баррікаду. А потім великодушно закликають і нас засідати у купі з ними на мякеньких кріслах! Ні, панове товариші! Ми не підемо до них! Ми прийшли умірять сюди — і з'уміємо се зробити без помічі мякеньких інтеллігентів. Нам не треба їхньої великодушної милостинні! Геть співчуваючих — нам треба діячів! Коли-ж вони, ті що засідають у затишних кабінетах Медичного Товариства, справді хотять помогти нам — так нехай вони прийдуть сюди. От тут, на горі теж безпереривно засідає наш, Революційний Комітет Сполучених партій! Нехай вони, добродії інтеллігенти, прийдуть сюди і засідають у купі з нами!

Голоси. Ур-ра!... Нехай сюди йдуть! Сюди, сюди! Ми не пошлемо своїх представників! Не треба!...

Старий (*на стільці*). Товариші і браття! Як гірко слухать, що й тут, на баррикадах, чуто слово ворогування. Досить сварок, товариші... Досить розділів на інтеллігентів та робітників... Всі ми прийшли сюди умірати — і зробимо се. І коли нас ховатимуть ті, хто зостанеть ся живим — чи не рядом нам викопать могилу? І хто-ж пізнає тоді, робітник я чи інтеллігент? Ради всього сьвятого, браття, забудьмо тут розладдя та неприязнь. Коли вже тут не забути — так де-ж?!...

Голоси. Правда, правда. Треба послать. Не хочемо. Конче послать! Не треба, не треба. Посла-ать. Нехай ідуть! Снегір'ова вибіраємо! Снегір'ова! Патоку ще! Корещенка. Нехай Корещенко йде.

2 робітник (*стрибає на стілець*). Панове товариство! Я робітник і пропоную себе в депутати!

Голоси. Не треба. Геть. Навчись попередку говорити. Молоко ще на губах не висохло. Корещенко нехай іде! Корещенко!. . Снегірьов теж! Так.

Борис (*на стільці*). Дозвольте, панове товариство, внести хоч будь який порядок у вибори. Намічено трьох кандидатів: товаришів Корещенка, Снегірьова і Патоку. Яких ще кандидатів виставили-б збори?

Голоси. Не треба більше! Емельянова! Досить! Не треба!

Бор. Значить троє. Хто за Корещенка -- підійміть руки (*підіймають*). Так. Годі. Тепер хто за Снегірьова? (*підіймають менше*). Хто за Патоку? (*ще менше*). Обібрано товаришів Корещенка та Снегірьова.

Голоси. Добре, добре. Нехай ідуть. Згода. А зброя? Зброя?

Лікар. Я думаю, що зброю можна полишити тут; вона тут буде більше потрібною.

Голоси. Залишити! Нехай зоставлять (*делегати віддають свої рушниці Борисови*).

Бор. Панове товариство! Повинні-ж ми дати якісь дорученности нашим делегатам. Я раджу вимогти у генерал-губернатора, щоб він вивів своє військо пріч з міста, бо горожани не можуть почувати себе в безпечности, коли по вулицях їздять козаки та драгуни. Оборону-ж міста ми візьмемо на себе і для того зорганізуємо узброєну народню міліцію. Чи згода, панове товариство?

Голоси. Згода, згода! Геть поліцію та козаків.

Бор. Хто згоден доручити нашим товаришам у Комітеті Загальної Безпечности виголосити сказані мною домагання, тих прошу підняти руки (*підіймають*).

Голоси. Та що там ще голосувати! Згода! Нехай ідуть! Заявить!

Бор. Більше ніяких заяв не буде?

Голоси. Поки що не буде. Потім пришлемо! Житте покаже!

Бор. Чи угодно зборам зараз одпустити делегатів, чи потім?

Голоси. Зараз, зараз! Нехай ідуть! Ідїть, товариші.

(*Делегати і лікар лїзуть через баррикаду*).

Есфирь (*проходить з одного будинка до другого з склянками у руці*).

Бор. (*окликає її*). Есфирь! Есфирь!

Есф. Що тобі?

Бор. Де ти будеш?

Есф. В першій аудиторії. Присилай туди найтяжших.

Бор. Добре.

Якась пані. Боже мій, Боже мій... Адже-ж їх усіх можуть убити.

Есф. Може трапити ся. А вам я радила-б піти звідси.

Пані. Хіба я завважаю? Що се за свистки? Поліція?

Есф. Ні, се свої (*пшла*).

Студент (*на стільці*). Панове товариство! До нас сюди на баррікади ідуть двоє офіцерів (*його ніхто не чує*). Товариші, слухайте! До нас на баррікади ідуть двоє драгунських офіцерів.

Голоси. Тихше, товариство! Серьозна справа, тихше. Станьте на баррікаду! На баррікаду станьте! Все одно нічого не вийде. Дайте вистріл з револьвера. Навіщо тратити заряд? Холостим, холостим.

Студ. (*хоче ще раз спробувать, але махнути рукою, стрибає до долу. Біжить до драбини, лізе по ній, і зупинивши ся на середині та приставивши руки рупором, кричить*). Панове товариство, слухайте-е!...

Голоси. Слухаємо. Що там таке?

Студ. До нас ідуть двоє офіцерів.

Голоси. Навіщо? Чого їм тут треба? Провокатори! Не пускати сюди зрадників.

Студ. Ми їх сюди і не пустимо, але не прийняти ми їх не можемо. Ми приймемо їх там, на передній баррікалі! Крім того ми повинні їм дати гарантію недоторканности особи.

Голоси. Даємо, даємо. Чорт з ними.

Студ. Так прошу вибрати когось для переговорів

(*З гвалтом, шумом вибірають трьох, і вони лізуть через баррікаду. Тим часом в другому боці уніймали шпіона*).

Голоси. Товариші! Сюди, сюди. Піймали. Держіть його. На баррікаду його, негідника! Розстріляти. Судити його революційним судом. Судити!

Шпиг. Братця, братця... Я нічого... Я їй-Богу нічого... Тільки не бийте... Братця, голубчики... Тільки не бийте...

Бор. Бить вас ніхто не буде. Хто ви такий? Як ви сюди попали?

Шпиг. Я робітник... я служу..

Бор. Де ви служите? На якому заводі?

Голоси. Та чого ти з ним панькаєш ся, Борисе? На суд його.

Бор. Панове товариство! Навіщо він нам здав ся і навіщо ми будемо гяяти час, його судивши? Одпустімо його — от право ніколи з ним тут воловодити ся.

Голоси. Начальник баррікади занадто сердобольний. Се з чорної сотні! Не можна таких милувать.

Бор. Ну, що-ж він зробив і що він врешті може зробити? Підє розкаже, що у нас тут баррікади? Так се й без нього знають. Одпустімо його, панове товариство.

Шпиг. Тільки не бийте, братця... тільки не бийте.

Хтось. Та ніхто тебе бить не буде, падло!

Бор. То одпускаємо його, товариші?

Голоси. Та чорт з ним! Одпускаємо! Провести його по баррікадах. По всіх!... Отсе ловко вигадано.

Бор. Ну, добре. То візьміть його хто-небудь.

(Двоє гімназистів беруть тліона під руки і ведуть через баррікаду). Ось провокатор, товариші. Ось чорносотенник.

(Дзвонять на дзвіниці; якась група затягає „Дубінушку“; в кри-слі проносять раненого і він стогне).

— Що там на вулицях робить ся, як би ви бачили!

— Розбито збройні маґазини. В одному сам хазяїн стріляв і убив студента.

— Один драґунський офіцер летів на коні, кінь спіткнув ся — і той офіцер через голову.

— Ну, і що-ж?

— Так голова і розскочила ся. Я сам бачив.

— Та перестаньте вже ви там! Годі!... Грають ся дітки маленькі.
(Дзвонити перестають).

Дівчина *(на баррікаді, запихавши ся).* Панове товариство! Чорна сотня... бе на вулицях... Найбільше євреїв... Одну панночку... роздягли зовсім.

— Що-ж ми вдіємо?

— Нам не можна обєвсилювать баррікаду.

— У нас і так мало зброї.

— Держімо ся як-небудь до ночі, а у ночі грузинський революційний комітет обіцяв прислати багато зброї.

— Панове товариство! Не можна-ж попускати чорній сотні безкарно робити усякі злочинства!

Студ. *(на драбині).* Тихше, товариші! Наші делеґати йдуть *(злазить)*..

Голоси. Делегати! Делегати... Слухайте!

Один із делегатів. *(на баррикаді).* Панове товариство! Нам заявили офіцери, що вони не віддадуть приказу стрілять.

— Ур-ра!... Хай живе революційна армія! Ур-ра!...

— *(За баррикадою).* Санітарів! Санітарів, Бога ради! Носилки! *(Санітари біжать, їм передають через баррикаду ноші).*

— Де, де? Кого ранено? Не знаю. Се мабуть сам себе обранив. Тут багато є таких, що не вміють поводити ся із зброєю. Ні, се хулїгани ранили. А хіба й вони мають револьвери? Ого! Ще більше, ніж ми.

— *(Несуть).* Тихше, тихше, панове... Він ще живий. Обережійше. Есфирь! Хто там ближче — гукніть на Есфирь! *(несуть на передній хід, ранений стогне).*

— Куди? Куди ранили? В живіт, здасть ся. Ні, в голову.

Бор. *(він уходить; на стільці).* Панове товариство! Треба з'організувати нашу міліцію. Коли генерал-губернатор згодить ся на наші умови, то нам на той випадок вже треба мати готові десятки. Тому прошу всіх, хто має рушницї або револьвери, іти у двір: там зараз будуть складатись десятки *(іде у двір; узброєні туди-ж).*

— І хто се такому маленькому дав рушницю?

— Віддай міні: ти й стріляти певно не вмієш *(хоче вирвати).*

— Я тобі як дам! *(замахуєть ся рушницею).*

— Ба який завзятий!

— Не займайте його.

— Ти не дивись, що він маленький — а він краще тебе стріляє.

— Іх, братіку! Дві ночі вже не спав. Ледве на ногах держу ся.

(Темніє).

— Ти підеш у міліцію?

— А то-ж хіба як?

— А коли не підеш, то дай мені рушницю.

— А дулі не хочеш?

— Панове товариство! Та йдіть же швидче.

— Хто має рушницї та револьвери — у двір! До переписи!

Робітник *(на стільці).* Я протестую проти всяких зноски із генерал-губернатором і взагалі з усякими урядовцями. Ми, революційний нарід, сами повинні диктувати умовини, а не вступати до переговорів з опричниками. Генерал-губернатор посилав своїх послугачів обливати тісто керосином у пекарнях, і ті

- приходили, удаючи з себе страйкових, і обливали неначе-б то після приказу нашого комітету. А у нас була постанова, щоби власні пекарі не страйкували.
- Правда, правда! Я згоден! Він забороняв підвозити хліб в робітницькі квартали, щоб обурити проти нас всіх.
- Геть генерал-губернатора!
- Панове товариство! Я пропоную генерал-губернатора арештувати!
- Ур-ра! Арештувати!

Делегат (на баррикаді). Тихше, товариші! Серьозна звістка!

Голоси Тихше, товариство! На Бога!

- Делег.** Та хоч би трошки затихли — у мене горла стане (*бере з рук у дівчини корогву і колише нею*). Тихше, панове! Слухайте! Серьозна новина! (*трохи утихає*). Генерал-губернатор дав слово вивести військо з міста за винятком двох найголовніших вулиць, але сказав, що при добрих результатах від міліції, він прикаже війську очистити і сі вулиці.
- Ур-ра! Перемога! Міліцію, міліцію скоріше! Де Борис? Підійть Борисові скажіть. Ур-ра!...

(*Темніє; в деяких вікнах уже світить ся*).

Робітник (на стільці). Панове товариство! Не радійте! Се може тільки лабетти! Не вірте сим негідникам, провокаторам! Вони хотять ослабити нашу баррикаду, щоб потім легше було її взяти. А міліцію нашу порозстрілюють на вулицях.

Другий (стає на його місце). Ні, товариші! Не до лабетів їм тепер. Се цілковите безсиле! Генерал-губернатор покоряєть ся народній силі! Він не може більше оберігати міста. У нього немає війська, котре слухало ся-б його. Армія з нами!

Бор. (*виходить із воріт*). Перший десяток іде! Дорогу, товариші!

Начальник десятка (на баррикаді, з факлю). Перший десяток — повз мене! (*голосно лічить*). Один, два, три і т. д... (*міліціонери лізуть через баррикаду, останнім іде начальник, передавши факлю сусідові*).

- З Богом, товариші! Щасливої дороги! Спасибі, списибі... У одного монтекрісто — бачив? Бачив. Хіба-ж то зброя? Для міліції то ще нічого, а от для баррикади. Тут багато таких. І монтекрісто і дробовики охотницькі. Се із розбитих збройниць. А де товариші з бомбами? На даху. Де-ж їм більше бути.

— Другий десяток! Другий десяток іде!

(Другий десяток стає в групу, радить ся про щось де-кілька хвилин; потім лізуть повз начальника; той голосно лічить).

— Вас куди назначено? На Міщановку та на сусідні вулиці. Прощавайте, панове товариство! Може й не побачимо ся більше. Ну, й часи-ж настали — так-так! Носилки! Носилки! Санітарів. Не треба носилок! Він іше сам іде.

(Ведуть під руки закрівавленого, блідого, як смерть хлопця; на дзвіниці починають дзвонити, але їх зупиняють)

— Чого вони там роздзвонили ся? Та так собі. Їх поставлено варгувати. Так уже-ж темно. Ех горе! Немає у нас чим сьвітити. Та й патронів маловато.

Бор. *(розмахує факлю).* Панове товариство! Надходять трівожні часи! Ми не знаємо, що станеть ся з нами через хвилину. Тут багато зараз байдужих людей, цілком не потрібних для баррикади. Об'являю... що через чверть години — нікого в барикад більше не випустять. Тому всі, хто хотів би піти геть, мусять зробити се зараз. Пускатимуть сюди також лише тих, хто скаже пароля!

— Ходімте, Іване Івановичу — ну його к бісу.

— А й справді. Вже смеркає.

— Цора і нам до двора.

— Хлоп'яцтво та й годі.

— А глупо як! А глупо!

— Ксенія Федоровна! Дозвольте руку, а то тут можна спіткнутись.

— Ану, братця, будемо готувити ся до нічної атаки. Ви як про те думаєте?

— Все може бути.

— Погано тільки буде, коли вони почнуть нас прожектором осліплювати. Ух, яка то погана річ.

— Третій десяток міліціонерів! Станьте осторонь, будьте ласкаві. Побережіть ся! А то рушниця може як-небудь вибухнути *(лізуть; голосна лічба).*

(Десять далеко-далеко чути часті вистріли і крики. З лівого боку нараз чути голос Софії Павловни: „Пустіть мене! Ради Бога пустіть! Я повинна його бачити“).

Соф. П. Се жорстокість! Ви не маєте права! Я хочу бачити мого сина!

Двоє з дружини. Але, шані, ми не можемо вас пустити. Треба знати пароль.

Соф. П. Але я не знаю вашого паролю. Ви повинні мене пропустити. Я мати Бориса. Пустить... ради Бога.

Дружинники. Ви його мати?... В такім разі...

Соф. П. (*побачила сина*). Борис! Борис!

Бор. Мамо! Як ти сюди попала?

Соф. П. Де Надя? Вона теж тут?

Бор. Ні, мамо. Я не знаю, де вона зараз. Вона в летючому одряді.

Соф. П. Та де-ж вона, де?... Може вже її застрелили на вулиці?

Міліціонер (*на баррикаді... ледве переводить дух*). Зрада!... Зрада!... Товариші... Перший десяток розстріляно... Другий теж... Зрада... товариші...

Всі. Зрада! О, будь ви прокляті! До зброї! Всі, хто може, до зброї (*і се „до зброї“ тисячею гомонів відкликаєть ся в усіх кутках*).

— До зброї! Наближають ся драгуни!

— Драгуни! Драгуни!

— Загасіть факлю! Факлю загасіте!

(*Гасять... темрява... Вистріли чутнійше... На баррикаді нервово співають: „На бой кровавий“*).

Бор. До зброї, товариство!

Соф. П. (*держить обома руками*). Не пушу! Борис! Борис!... Ради Бога... Ради всього святого... Борис!

Бор. Мамо!... Та ти збожеволіла?!

Соф. П. Я не пушу!... Спасіть, спасіть!...

Бор. (*з силою вириваєть ся*). Та пусти-ж мене врешті!

Соф. П. Держіть його, держіть (*зомліває*).

(*Нагло вся сцена заливаєть ся сліпучим світлом прожектора... Хвилину страшної, мертвої тиші... Десь-то далеко кричить чийсь голос: „Ескадрон — плі!...“ І вибухи, і стогони, і крики, і гуркіт*).

Завіса скоро падає.

Д І Я І V.

Бідна халупчина. Ставні закриті з надвору. Справоруч на старенькій канап троє дітей; двоє менших закутані в хустку. Чутно перестрілку і шум далекої юрби. Іноді пробігають по вулиці якісь групи людей, голосно балакають і кричать.

Сара (*прислухаєть ся біля дверей*). Слава Богу — стріляють десь далеко. Коли-б тільки не прийшли ближче. Боже мій, Боже мій... Щоб так жити, то не треба було зовсім і родити ся. Сьогодні в ранці, як я ходила купувати хліба — вже шість копійок житній хліб — так казали в пекарні, що мо-скалів наповно, жандарів наповно і поліцію теж. І що всі вони стріляють на вулицях кого попало (*прислухаєть ся*). О... знов стріляють. Боже мій — десь валять ся люди. А за-віщо? (*навза*). По вулицях, кажуть, кулі так і літають (*до дітмиї*). Ви не бійте ся, не бійте ся, діточки: мама ваша скоро прийде. Чого вам бояти ся? А я отсе зараз зварю ка-ву — ще на сьогодні стане керосин. Всі лавки позачиняно, то я вже й не знаю, чи будемо ми їсти завтра. Ах, яка шко-да, що крамниці заперто, а то я купила-б вам пряників і ви отсе їли-б собі У, ти славний, славний хлопчику!

(*Чутно наближаєть ся, гвалтуючи, якесь товпище*).

Мосій (*зненацька нервово*). От! От, от!... Вони вже йдуть... Ідуть, ідуть! Всіх убють, всіх... І тебе, і мене... і Есфир, і отсих маленьких дітей. Навіщо ти взяла сюди дітей? Я тебе пи-таю, навіщо ти взяла дітей сюди? О!... Чуєш? (*кричить*). Ідуть! Ідуть!...

Сара. Та мовчи ти, божевільний дурню! Дітмиї перелякаєш (*сама тремтить; починає говорити тихо*). Будемо тихо сидіти... Се так собі... так.. Вони покричать, покричать та й пі-дуть...

(*Товпище наближаєть ся; врешті можна розібрати окремі сло-ва; кричать, ласкть ся.*)

- Бий їх, жинову прокляту!
 — Різати їх усіх, сучих дітей!
 — (*Стукає кулаком у ставню*). Ей ви, жидова проклята! Поховали ся, хамове насіне! Добре, добре. Ми до вас доберемо ся!

Мосій (*стоїть біля ліжка тремтючи*). Вони убють мене... вони убють мене... (*Діти починають плакати; товпиче віддаляєть ся*.)

Мосій (*ломить руки*). Завіщо? Завіщо? Що ми їм зробили? (*плаче*) Боже! Боже Аврама та Ісака! Пошли Ти на них сліпоту, яку послав мені, щоб вони не вбачили дому мого. Поверни Ти їх зло на їх же самих і помилуй синів Твоїх.

Сара. Ти би ліг, Мосій... Все одно тільки лякаєш дітей. Ах, Боже мій, Боже мій... Де вона тепер, наша Есфирка? Начепила собі отой червоний хрестик на руку, то гадає, що того вже досить... Куля не буде роздивлятися, чи є у тебе червоний хрестик, чи ні. І яку вона там користь принесе, хотіла-б я знать? Хіба тільки ту, що її вбють (*навза*). Я бачила їх на вулиці — все молоді такі... Я зупинила одного: „Навіщо ви, кажу, йдете туди? Хіба у вас нема батька-матері? Хіба у них не болить за вас отгут? Адже-ж вас все одно постріляють, як маленьких цуценят“. А він мені говорить: „Нічого, каже, се вже скоро кінець. Наших полягло багато, але-ж і їм перепало добре. А за то тепер скоро будемо кричати: хай живе свобода“. Пс... Ну, так що з того, що він буде собі кричати? Молоденький такий хлопчик... (*знижує голос, почувши, що знов наближаєть ся юрба*.) Але що-ж вони можуть зробити проти отаких зввірюк? Он бач, он бач... Тихше, тихше, діточки... Не бійте ся, не бійте ся... нічого не буде... (*юрба пробігає, кричучи*). От бачите, от бачите... І нічого, як єсть нічогосінько... Ти не лягатимеш більше, Мосію?

Мосій. Ні.

Сара (*поправляє ліжку*). А от мені здаєть ся, що краще було-б, як би Есфир не одягала свого хрестика. А то так одразу і видко всякому, що й вона з таких.

(*Чутно якийсь шум біля дверей, якийсь збентежений молодий голос; в хаті всі завмирають*).

Сара (*ледви чутно*). Не бійте ся... не бійте ся...

I курсистка. Ради Бога, ради Бога... Хто-б ви не були — одомкніть. Мою подругу ранено... На нас напали чорносотенці... Нам треба сховати ся... Ради Бога одчиніть...

Мосій (*диким голосом*). Не одчиняй! Не одчиняй, Саро!... Вони убють! Убють і тебе, і мене, і сих дітей...

Сара. Що ти говориш, Мосій? Зовсім вже не треба... так бояти ся... Чуєш — се-ж дівчина якась (*підходить до дверей*). Чого вам треба? Хто ви такі?

I курс. Ми обидві учениці фельдшерської школи. Ми йшли до перевязочного пункту, але ми живемо далеко. На нас напали і побили. Подругу ударили каменем по голові. Ради Бога поможіть... дайте хоч рану обмити...

Сара (*виймає кочергу*). Так, так... Ото найшли справді де сховати ся... найшли...

(*Увійходять дві панночки, розжудлані, побиті. У одної просочується кров з виска.*)

I курс. Нічого, нічого... Дайте мені води... Дайте мені, Бога ради, води швидче.

Сара (*кидаєть ся до самовара*). Хрестики, хрестики... Червоні хрестики... От бач — хіба помагає?

I курс. Ляж, ляж, Стасю... От так... От так буде добре... все буде добре. Тихше, тихше... Давайте сюди умивальницю... От так. У мене єсть у торбині все, що треба для першого разу (*промиває рану і перев'язує; хора стогне, стиснувши зуби*). Нічого, нічого, Стасю... Заспокій ся... Будь умницею... переможи себе...

Сара (*перебиваючи*). Як же се? Де-ж се?

I курс. Се тут, недалечко від вас — у переулку. Ми йшли до перевязочного пункту. На розі стоїть якийсь товпище, кричать, лають ся... Я навіть не памятаю вже, що вони говорили. Я кажу тихесенько подрузі: давай перейдемо на той бік. Та тільки ми почали переходити, коли з заду як закричать: „Ось вони, сицилістки! Царя вбити хотять. Бий їх, се Жидівки!“ І вся юрба кинулась на нас. Ми бігли, падали — і вони били нас... чим попало... Потім ішов якийсь пан, вони почали чомусь кричати: „обшукать, обшукать його“ і кинули ся до нього, а ми забігли в перші ворота і от попали сюди...

2 курс. Боже!... Чуєте, чуєте?... Там стріляють! Там розстрілюють наших робітників-героїв, а ми сидимо тут і ніємо над

якоюсь вдряпникою. Ми не повинні сидіти, зіклавши руки. Чуєте — кричать ура! Се ура — я чую! Ходіть-ж, ходіть-те (*хоче бігти, але слабіє і хитаєть ся*).

1 курс. Стасю, Стасю! Бог з тобою! Ти-ж не дійдеш! От бачиш, бачиш. Ну, навіщо-ж то, навіщо? Моя ти голубонько... Ляж, заспокій ся. От як тобі полекшає — ми підемо тоді у купі.

2 курс. (*ридаючи*). Ні, ні, ні... Навіщо ми пішли тією дорогою, навіщо ми пішли? Ми-ж уже могли там бути... ми були-б усі в купі...

Сара (*плаче*). От так і Есфир... Все казала, що треба бути в купі... А де-ж то вона тепер?

Мосій (*сидить на скрині біля дверей*). Розгнівав ся Він — і по-слав на людей божевіле. Люди забули, що вони були колись братами. Люди гризуть один-одному горло і мнють руки в крові своїх же дітей. А Дух Зла регоче, регоче — і регіт його громом вибухів проноситься над божевільною землею. І люди гинуть. Душать один одного, падають і топчуть ся під ногами у коній. Товпа пняїє від крові та диму — і розриває дитину на шматки і з реготом розкидає його ручки та ніжки по бруку. І сюди прийде ся товпа. От вона вже йде!... Іде і регоче!... Чуєте?... Чуєте?...

(*Наближаєть ся якась величезна юрба людей — і реве і регоче. Жіночий дикий голос: „Ратуйте! Ратуйте! Що ви зо мною робите!“ І дикі виття і скрики... Під самим вікном нагло тось вистрілив — усі в хаті скрикнули. Ще декілька хвилин товпище реве безумно, потім починає віддаляти ся... Десь дзвонять до церкви... Товпи вже нема, але в хаті всі мов закам'яїли — і тільки чутно далеко спокійне дзвонене. Довга павза.*)

2 курс. (*роздільно*). Дзвонять до церкви... Кличуть молити ся Богови милосердя і любови. Як се страшно... І ті, хто убиває зараз своїх братів, хто сиротить дітей — може зараз же, ще з кровю на руках підуть і будуть звати кровавими устами Царя Небес у молитовному екстазі. Хто-ж довів їх до сих оргій братовбійства? Хто-ж кинув їх у сю безумну пільму, з якої нема виходу? О, будь же він проклят! Будь він проклят за те, що натравив брата на брата, що обмочив руки в крові безвинних дітей! Будь він проклят за всі слюоані і муки, за тисячі смертей, за потоптані права чоловіка, за тисячолітній гніт.

1 курс. Буде... буде, Стасю... Заспокій ся... Голубко...

Мосій (*підхоплює*). Так, так!... Будь він проклят! І щоб діти його до сьомого коліна не знали спокою, як не знали його наші діти. І щоб вітер рвав його одіж, як він буде бігти з одного міста до другого. І щоб ховав ся він, як собака, коли будуть бігти за ним і цькувати його і стріляти йому в ноги, як мені стріляли. Я біг, я не в силі був дихати від скаженого бігу, а вони реготали ся і стріляли мені в ноги... І я впав... і вони вирвали у мене очи... Вони відобрали у мене сьвітло сонця, щастє, відобрали у мене змогу бачити рідних моїх дітей — і лишили мені тільки житє... Житє серед них — та чи може-ж буги що гірше? О, коли-б міг я ненавидіти їх в тисячу разів більше!

(*Обидві панночки горнуть ся одна до другої, перелякані сим вибухом ненависти. Чутно гарматний вистріл... потім ще... ще...*)

Мосій. Се гармати? Гармати?

2 курс. Так.

1 курс. (*пошептом*). Стріляти в місті з гармат... Боже!... Та що-ж се таке?

2 курс. Се вони виводять крамолу. Не виведете! Скоро вже кінець. А коли-б і не скоро, то не стане у вас суддів, не стане прокурорів, не стане у вас вязниць та шибениць, щоб передавити усіх крамольників. Ні вже... Годі! Іде свобідний нарід! Тріпочете, пси? Так, так — вам єсть чого тремтіти.

1 курс. А от поки що ти тремтиш, Стасю... Заспокій ся...

2 курс. (*нараз схоплюєть ся і кричить*). Заспокоїтись? Хто тут говорить про спокій? І хто сьміє про нього говорити? Там умирають на барікадах! Там стогнуть розстріляні в упор люди! Робітницька дружина з піснею свободи стоїть під сьвятою червоною короговою і кличе: „За нами, браття! Нашою смертю здобудемо щастє другим! Сюди, сюди... Ще один натиск — і згине наш спільний ворог! Браття... Обіймемось... Ідіть усі... всі... (*умліває. Сара і 1 курс. підхоплюють її.*)

Сара. Ах Господи, Господи... От бач, от бач... Ах Боже мій, Боже мій... Ну, навіщо-ж, навіщо...

1 курс. Нічого, нічого... (*примочує*). Ах Стасю, Стасю... Ах Стасю, Стасю... Ну, хіба-ж можна так?...

Сара. І яка ж вона у вас завзята, ваша подруга. Ах... навіщо то, навіщо все... От наша Есфир теж така...

2 курс. (*прийшовши в себе*). Холодно мені...

Сара (*примічує*). Ах, яка шкода, що ми не догадалися витягти ковдри. А тепер так незручно.

1 курс. Нічого, нічого... Давайге спробуємо (*витягають і укривають Стасю*). От так, от так... От тепер добре. Тепер би тобі ще казочку розказати, як малесенькій дитині. Ах Стасько, Стасько! Хіба-ж таки можна оттак нервувати?

(*Павза; всі прислухають ся.*)

1 курс. Страшно як... (*павза*) От ми бігли сюди до вас. Ходить вулицею якась висока, худа жінка... бліда... І в очах у неї такий жах, такий жах!... Ломить руки і питаєть ся всіх: де мої діти? де мої діти?...

Сара (*похопливо*). Де ви її бачили?

1 курс. Та оттут недалечко, біля вашого двору.

Сара. Ну, так то певно мати сих дітей. Я йшла до пекарні, а вони сидять усі троє біля воріт і плачуть — аж заходять ся. Питаю ся, де їх батько, то вони кажуть, що не знають. А мати? Мати, кажуть, пішла ще рано кудись, а ми нічого не їли, то вийшли оце її зустрічати. Ну, я й забрала їх до себе: нехай, думаю, поки у мене посидять. Адже тепер такі часи, що матери їхньої може й на світі нема. А коли жива, то знайде. Ну, так отсе мабуть вона. Ану, голубята, дайте мені хустку. От бач! Коли-б я отсе мала багато хусток, або хоч би дві, то я-б вас і не турбувала. А то — одна тільки хустка у мене. Ну, діточки мої любі — зараз приведу вам вашу маму (*пішла*).

1 курс. Як тихо нараз стало... І якась погана тиша... Щось готує хижий звір. (*Вибухи з гармат*). О!... Знов з гармат стріляють... І все те — „для оборони мирних горожан“... Стріляти в безоружних, ні в чому неповинних людей, стріляти в діток маленьких на вулицях — ні... на се не стане сил людських (*закриває лице руками; павза*). І в імя чого? В імя оджившого принціпа... Принціпа, що вже вмер і ніколи більше не воскресне знову.

Мосій. А ви бачили, як у ночі з усіх чотирьох боків горить місто, як палають і падають з грохотом стіни, снопи іскор летять у гору, а навколо — божевільно танцює здичіле п'яне товпище і плеще в долоні і виє... І хапають маленького хлопчика, і кидають в огонь, і співають: „Спаси, Господи

люди твоя?" А гарне небо проклятем висить над головою і зловіщі відбляски грають на ньому.

1 курс. Ні, я не бачила того... *(пауза)*. Але я бачила, як ішов учора бідний робітник. Він вів у хусточці булку своїм дітям і квапився до дому. І йому треба було тільки перейти через вулицю, але вдовж сієї вулиці стріляли. Так собі — стояли пані драгуни і стріляли... І він стояв серед невеличкої купки людей на розі та роздумував, як йому найкраще пройти. Потім він нагло впав... кров хлюнула йому в рота... Двічі тільки стрепенувся — і вмер... Його вбив п'яний драгун... *(пауза)*. А завіщо він його вбив?... А діточки чекатимуть... Довго-довго ждатимуть... Що-ж се татко не йде? Бач який татко... обіцяв ся скоро прийти і булочку принести, а от нема його і нема... *(тихо плаче)*.

Жінка *(за сценою)*. Де вони? Де вони? Де мої діти? *(вбігає в хату і зі страшним криком кидається до дітей. І плаче і безумно цілує)*. Голубяточка-ж мої. Діти... дітоньки... Петруньчику мій дорогосенький, мій голубчику... Варю, радісте моя дорога *(і всіх цілує і душить в обіймах, але потім нараз випростовується, хапається обома руками за голову і кричить)*. Діти! Діти! Але у вас нема батька! Його застрелили вчора на вулиці, а сьогодні я бачила його синього в поліції! Чуєте? Чуєте? *(і з дикими риданнями кидається до долу; Стася стоїть бліда, вся тремтючи, і простягла обидві руки... Потім жінка раптом перестав ридати і схоплюється в несамовитості)*. Ні... ні... Ми теж не можемо жити. Я задушу... я сама задушу своїх дітей... Я прийду з ними в усїма... прийду до того ката, що звелів убити мого чоловіка, стану перед ним і скажу: у мене нема змоги убить тебе і твоїх дітей. Ти будеш ще жити... ти ще зостанешся і може навіть будеш сьміятись — але я не хочу того... Я привидею стоятиму над твоїм ліжком і питатимусь. День і ніч питатимусь у тебе: а де-ж ти дів мого чоловіка? А де-ж ти дів моїх дітей? І потім... і потім... я тут же, у нього на очах, при його жінці і при дітях його.. кинуся і оттак *(підкрадається до дітей і потім нагло кидається, хапає дитину за горло. Сара у купі з 1 курс. з криком кидають ся і виривають дитину з рук, а мати знесилена покїрно сїдає; голова звисла на груді)*.

2 курс. *(випростуєть ся).* Ні, жєнщино — не так ти повинна зроби́ти. Ти повинна зоставити живими своїх дітїй і сама повинна жити з ними. Але не кидай їх ні на хвилину. Кожну годину, кожний момент сього життя ти... учи їх... Навчи їх ненавиді́ти тих, хто вбив твого чоловіка. Навчи їх жити мислю помсти за батька. Навчи їх всього, всього, що тільки може відобрати і спокій, і сон, і щастє у тих катів і кровопивцїв...

Мосїй *(підхоплює).* Так, так, так... І от коли вони виростуть, коли вони стануть великими та дужими — нехай вони тоді придуть та спитають у нього. Прийдуть і спитають у нього: а де наш батько? А де-ж наше щасливе дитинство і де наші дитячі радощі? Нехай вони скажуть йому: навіщо ти навчив нас думати тільки про кров? Навіщо ти вбив у нашої душі все добре і жовчу наповнив серця наші? О, такого запиту не витримає він — і тоді... ха-ха!

1 курс. Боже! Що вони говорять! Не слухайте їх! Не слухайте їх! Не слухайте Стасю! Вона-ж не така... вона-ж... Та ні... ви тільки подумайте... Се вона тільки зараз так говорить... Се її кров налякала... Стася хороша... Проповідь милосердя несла вона людам все життє, а не сей поклик до дітовбійства... Ні, не вірте її словам — в ній говорить жах... Ході́те краще до дому... я буду з вами... Я поможу вам заспокої́ти дітїй, я зварю їм їсти... Ми нагодуємо їх, покладемо спати — і заснуть вони тихим дитячим сном, а ми будемо сидіти і слухати їх рівного дитячого дихання... А потім — ви й справді не будете зоставляти їх ані на одну хвилину і будете вчити їх, але вчити сьвітлих правд ідеала, навчати любови до всіх людий і любови діяльної, живої... І виростуть вони хорошими людьми, корисними діячами — і радість та мир принесуть зі собою людам... А ви, горда мати, гордо скажете всім: се мої діти... Ході́те-ж... Ході́те, хороша моя...

(Сара весь час тихо плаче, Мосїй закрив очи рукою і попустив голову, а Стася закусивши палець, з мукою дивить ся кудись в один пункт.)

Жінка, *(безсила, покїрна... сама як дитина).* Ході́те... *(одягають ся, беруть дітїй).*

Сара. Може вам чого-будь треба? Так ви скажіть: коли у мене не знайдеть ся, то я дістану.

I курс. *(махав рукою).* Нічого, нічого... спасибі... Нічого не треба.

Сара *(після довгої павзи).* Пішли *(зітхнула).* Ах, Боже мій, Боже мій... Ізза чого все то? Там якийсь собі паночок один сидить — і от... Господь, Господи...

(На вулицях тихо.)

2 курс. *(неначе сама до себе; дуже повагом).* Вчора йшла вулицею теж мати і вела дівчатко за руку... Малесеньке дівчатко... І матір убили... так просто, серед вулиці... І вона, чуючи свою смерть, ухопила свою дочку за горло... от так *(хапає себе на горло)* і задушила *(довга павза).* Чоловік один, я бачила, без шанки, в розстібнутому пальті біжить... і кричить безумно: „Ви вбили моїх дітей, то убийте-ж і мене“!... І кидав ся на козаків... Гм... Вони мабуть зглянули ся на його бажанє... *(довга павза).* Дівчаток трое малесеньких... першої кляси... ішли з гімназії: їх одпустило до дому добре начальство... Вони йшли, всі взявшись за руки... ранчики у них за плечима... Та так тройко і лежать на мостовій... за руки взявшись...

Сара *(вся переповнена жахом; тихо).* На віщо ви те все говорите? Навіщо ви те все говорите?... *(страшна павза).* Тихше... Чуєте? Чуєте? *(ледви доносить ся якийсь гомін).* Чого се мені... так страшно стало?

Мосій *(болізно).* Ой... Ой... Вони несуть... Вони несуть когось... Навіщо вони несуть сюди? Навіщо? Сара... Піди скажи їм, що не можна сюди нести. Не треба!... Я не хочу!... Чуєте ви — я не хочу, щоб ви несли сюди! Я кричатиму! Я кричатиму!

Сара *(кричить скільки у неї є сил).* ¹ Замовчи!

(Чутно, як і справді когось несуть. „Тихше, тихше... Передній, попусти руки, а ви підіймайте! Підіймайте! Обережнійше — що ви справді! Тихше“...)

Голос Есфіри. Сюди, сюди... Я зараз одчиню двері.

(Двері відчиняють ся, входить Есфір; за нею вносять мари з убитим Борисом... ставлять долі).

Мосій *(хрипло).* Кого убили?

Робітник (після павзи). Він першим умер на барикаді... Спи, товаришу, а ми... (не зміг договорити).

Есфір (якось боком іде... іде...) Так, так, так... Треба... тихше... тихше... Ми граємо в останній раз у життю...

Завіса тихо спускається.

Д І Я V.

Кімната першої дії; ліворуч ліжко, обік нього столик із ліками. Софія Павловна лежить у ліжку.

Надюша (*увіходить*). Ну, що ж, мамочко? Як ти себе почуваш на новому місці?

Соф. П. Нічого, добре.

Над. А на мій погляд тобі краще було-б у твоїй спальні. І спокійніше.

С. П. Я хочу хотяй би почувти, як їх ховатимуть. Скоро?

Над. Скоро, мамусю: о десятій годині.

Соф. П. Сядь біля мене, Надю (*Надя сїдає*). От і нема у нас Борі... Хорошого нашого, чесного Борі...

Над. Мамо... Ти знов починаєш!

С. П. Голубонько... Та не можу-ж я, Я не вірю і ніколи не повірю, ніколи, що його нема з нами. Мені все здасть ся, що се чийсь дикий жарт і що от зараз відчинять ся двері, вийде він і скаже: „Ах, мамко, мамко! Як я тебе люблю!“ (*ломлючи руки*). Навіщо!... Ах навіщо се так стало ся!

Над. Мамочко... Ну, годі вже... Я те-ж ніяк до себе не можу прийти... (*кусає губи; павза*). Останніми часами так багато ми читали з ним у купі, розмовляли... І мислі все такі у нього були благородні, чисті... І він розказував мені те, чого я не могла розібрати... а тепер... (*відходить до вікна*).

С. П. Дитино моя любя... Але-ж перед тобою жите і все, що в ньому, а мені? Що-ж мені востало ся без нього? Ох, не можу-ж я, не можу... (*довга павза*). А яка се чесна натура була. Як багато любив... От мені згадують ся зараз випадки з його дїтських лїт. Адже-ж тут, на сих грудях виносила я його... Навіщо-ж він так рано вмер? Жертвою лихолїття полїг... За ним прийдуть люди і будуть щасливі, будуть довго-довго

жити — і ніхто з них не згадає, що їх тихе, спокійне жите куплене ціною смерти мого єдиного сина.

Над. Навіщо, мамо, ти так говориш? Хіба один Борис умер?

С. П. Так навіщо-ж те все? Навіщо? А що як сього вашого загального щастя ніколи не буде? Що як мій син умер за хімеру, або ще того гірше — за дрібнісеньке поліпшене загального пробуту, за те, щоб хтось, десь, якісь льокаї та якісь звощики могли закласти спілку? Отсе найбільше убиває мене... Те, що він умер за дурницю. І вмер! Умер! Чи розумієш ти оте слово? Се значить, що він ніколи більше не одчинить сих дверей і не вийде до сієї кімнати.

Над. Не так ти, мамочко, говориш. Ти й сама добре знаєш, що не за хімеру умер наш Борис. Навіщо-ж ти трівожиш себе такими хорими та марними думками? Краще посидимо тихо, помовчимо. Добре, мамусю? (*цілує матір і сідає близько неї; навза*). А я тобі розкажу, мамо, про один вчинок, про один рух людської душі... Се було у вівторок. На площі де-не-де невеличкими купками товпили ся люди. Нараз хто й зна відкіль летить ескадрон драгун із шаблями на голо. Офіцир кричить щось. Все, що було на площі — щезло, притулило ся до стін, сховало ся за стовпи, за дерева. І лише один студент — один, мамочко. Дужим рухом розірвав у себе на грудях сорочку, виставив обнажену грудь вперед і крикнув: „На, рубаї!“ І хвилину стояли над ним драгуни з піднятими шаблями, але потім офіцер скомандував сховати шаблі — і весь ескадрон умчав ся прич.

С. П. Навіщо те все... навіщо?... Хіба в тому жите? І хіба для того жите?

Над. Не знаю, мамо.. Може і не для того жите, але те, що в ньому можуть бути такі хвилини — се робить жите прекрасним. І як се далеко від тої сіренької тяганини, якою „живуть“ девяносто-девять відсотків нашої інтелігенції (*підходить до вікна*). Скільки народу на вулиці! І всі йдуть туди.

С. П. Як на видовище... Адже-ж для них се тільки видовище. Сумне може, скорботне, але все-ж таки видовище. О, коли б ти знала, як боляче се почувати!

Над. Неправда твоя, мамо. Може й знайдуть ся, звичайно, такі, для яких се буде тільки видовищем — але скількох виховає

сьогоднішній день! Скільки людей вернуть ся до дому иньшими, не такими, якими вони йшли на похорон!

С. П. Але-ж се занадто жорстокий засіб для виховання. Виховати повинна книжка, розмова, житє, але не смерть... і ще така безглуздо-страшна смерть... З кулею в груди... Як він мучив ся певно, любий...

Над. Ні, мамочко: мабуть ще довгі віки люди будуть виховуватись на образі смерти, ще довгий час сьвяті істини будуть вривувати ся з уми мас кровю мучеників. І за те, щоб прискорити наближенє того часу, коли не треба вже буде умирати за проповідь власного ідеалу — ради того і вмер, мамо, наш Борис. Ми не можемо, у нас нема даних у руках, щоб вирахувати всю безконечну вартість його смерти — для того треба довгого часу. Але почувати величність і весь героїзм його смерти — і я і ти відчуваємо однаково. Так, мамочко: велика істина криєть ся в євангельських словах, що нема більшої заслуги на землі, як умерти „за други своя“. І наш Борис, мамо, умер „за други своя“... Ні, мамочко. Горе твоє страшне і незмірне, але в тому, що твій син умер власне такою смертю, ти знайдеш силу. Не сьогодні і не завтра, але прийде така хвилинка, коли ти з сльозами радості будеш говорити про Бориса і про його шляхотну смерть.

С. П. Що мені з того? Я воліла-б краще, щоб він був найгіршим негідником, аби був живий. Щоб він сидів оттут, біля мене і щоб я могла держати його за руку, цілувати його.

Над. Неправду говориш ти, мамо.

Покоївка (з праворуч). А як же прийом?

Над. Скажіть, будьте ласкаві, що прийому не буде. І взагалі хто буде питати, всім одмовляйте.

Пок. Слухаю... *(стоїть декілька хвилин, потім нараз хлипає і закриває лице фартухом).*

Соф. П. Чого ви, Веклуню?

Пок. Панича жаль... Ліпше-б мені померти...

С. П. От... от... Бачиш, Надю? Бачиш? Що-ж я повинна робити? *(стогне).* Борю! Борю! Та що-ж се таке! Навіщо... навіщо так стало ся?...

Над. Мамочко, мамочко! Ну, годі вже, годі... Векло, ідіть собі *(покоївка пішла).* Мамусю, голубко... *(стає на колїна).* Ну,

... годі вже, годі... Не треба... Не муч себе, мамочко *(ховає у неї голову на грудях)*.

С. П. *(плаче; потім затихнувши)*. Ех, Надько, Надько... Довго ще я буду плакати — ох, і довго... Ціле життя...

(Надюша сідає на крісло і непорушно дивить ся кудись.)

С. П. А тато... Господи, як він мучив ся, бідний... „Я все спере-
чав ся з ним, каже, дратував його... Навіщо я так робив?
Мені-б треба було згоджувати ся... в усьому згоджувати ся...
Може Боря тоді був би обережнішим“... І не може старий
простити собі того... „І в останній навіть день, каже, я з ним
посварив ся... Ох, як би вернути, як би вернути“, — все по-
втаряє. „Я ніколи-б йому слова впоперек не сказав. Я ходив
би з ним усюди, я знав би найменше бажане його душі і ви-
конував би його“...

Над. *(кріпила ся, кріпила ся, але ерешті не витримала, ридає)*.
Ох, Борисечку, Борисечку... братіку мій милий...

С. П. От бачиш, дочко... Хто-ж тепер кого потішати буде?

Над. *(випила води)*. Нічого, нічого, мамочко... Я більше не буду...
Мамусю — може-б ти з'їла що-небудь?

С. П. Ні, донечко *(пауза)*. А Есфір бідна... Я її не пізнала навіть
учора. Видко, що вона хоче перемогти себе, але се їй дуже
дорого коштує.

*(Ледве чути оркестр і величний хор... співають сумний їмн:
„Ви жертвою впали“. І далеко-далеко... нечути ще... але почув-
ваєть ся, що йдуть величні маси народу.)*

Над. Мамо! Чуєш? Се вже несуть їх *(підходить до вікна і при-
тулюєть ся до скла)*.

С. П. Видно вже? Видно?

Над. Ні, ще...

С. П. Ах, чому я не можу підняти ся? Чому я не можу підняти
ся? Хоч би подивитись ще один раз... Хоч би звдалеку...

Над. Вся вулиця заповнена народом! В усіх вікнах, на всіх баль-
конах! Ліхтарі завішено чорним крепом і засвічено... горять
серед білого дня... А з вікон, з бальконів висять, колишу-
чись, чорні жалобні прапори. Скільки їх! Написи червоним...

С. П. *(кидаєть ся на ліжку)*. Навіщо вони сей їмн мерців співа-
ють? Він всю душу вириває... Ох, перестали-б вони вже
швидше... перестали-б... Або йшли-б краще другою вулицею...
Навіщо вони пішли сюди? Навіщо вони мучать мене?

Над. От уже показала ся голова процесії. Ланцюх робітників! Які хороші, відважні обличча! Здорові, товариші! Вінки, мамочко, вінки! Боже мій, скільки вінків, скільки стрічок! Червоні все! І несуть їх по двох, по двох... А в переді дві малесенькі дівчинки несуть вінок з білих рож. Я бачу надпис: „Спіть, братія — ви все віддали, що могли віддати“. Гімназисти несуть, робітники, студенти... Боже мій — скільки вінків! Я бачу надписи: „Борцям за волю!“ „Жертвам самодержавя!“ „Загинувшим у боротьбі братам!“ Корогви! Корогви несуть!... От ще... іще... Скільки народу!... Всі з непокритими головами.

С. П. Ох, навіщо-ж вони співають... Годі-б уже співати... годі-б уже співати...

Над. Мамочко, мамочко! Ось вони! Передня труна! І в чій наш Борис!... Брата першим несуть! Він першим умер на барикадах — першим іде і в могилу.

С. П. Сину мій... сину мій... *(з великим болем сїдає... голова перевязана)*.

Над. Мов живий лежить він у труні! Братіку... А за ним іде тато і держить за руку Есфір. А он ще і ще гроби! Хлопчика несуть, мамо! Малесенького хлопчика... І горлечко закрите ватою... Мамочко, мамочко... Процесія зупинила ся під нашим вікном.

С. П. Одчини вікно... Одчини вікно...

(Надюша одним рухом відчиняє вікно. Могутний хор із сотень грудий вриваєть до кімнати і заповняє її звуками. Затишає все.)

Над. Тато хоче говорити!

(В низу чути голос Митрофана Івановича:) „Рідні, кровію спаяні браття — уклін вам до землі... До сієї пори я думав, що у мене лише один син — он той молодий мертвець, що лежить у передній труні... І от тільки тепер пізнав я, скільки у нього братів і сестер і скільки у мене дітей... Коли мій син був живим, я не вірив йому... не вірив в його діло, не вірив сьвятощам його мрій... І треба було його смерти, щоб розкрити мені очи... І от тепер очи мої розкрили ся... І закликаю я вас усіх, хто востав ся живим. Всіх, кого бачу тут... Батьків, матерей... Братів і сестер... Ідіть усі! Всі йдіть туди, куди йшов мій син! Прямуйте всі за його ідеалом — і тоді може не буде вже більше таких смертей на

землі... А я... всі свої дні... всі остатні сили свої віддам на служенє тій великій, сьвятій справі, за яку умер мій перший і мій єдиний син! І клену ся я в тому всенародньою клятвою перед труном мого сина... Борисе!... Борисе!.. Чи чуєш ти?

(І знову плине могутній спів, чутно шумляву багатотисячної товпи, риданя жінок.)

Над. Рушили! Знову ідуть! Увесь нарід! Боже, скільки тисяч народу! Всі співають і йдуть вперед, вперед... Ось він!... Ось свободний нарід! Він іде вже, іде! І ніхто його не зупинить! Вперед!... Іди за своїми борцями! Вже пробив слухний час! Вже близько сьвітла будуччина! Вперед же, вперед!... До сьвітла, до сонця, до свободи! Хай живе свобода.

С. П. *(підійшла тим часом до вікна, простягає в нього руки і кричить)* Боря!... Боря!... Куди-ж ти!... *(падає зомліла на руки дочки).*

(Згуки досягають страшеної сили і ллють ся нестриманим потоком.)

Завіса тихо спадає.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ (Львів,
ул. Чарнецького 26) видала досі отєї книжки:

У другій серії вийшли:

1. М. Грушевський. Б. Хмельницький	0.20	Кор.
2. Курцій Руф. Фільотас	0.20	„
3. В. Наумович. Величина звіздяного сьвіта	0.15	„
4. Панас Мирний. Лови	0.06	„
5. І. Пулюй. Неуропаца сила	0.20	„
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джугур	0.10	„
7. І. Раковський. Вік нашої землі	0.10	„
8. А. Чехов. Каштанка	0.15	„
9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів	0.15	„
10. Е. Золя. Напад на млин	0.20	„
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди	0.15	„
12. Г. Квітка. Маруся	0.50	„
13. М. Левицький. Умова для селян. спілка	0.20	„
14. П. Куліш. Орися	0.06	„
15. М. Кистяковська. Іван Гус	0.20	„
16. О. Стороженко. Оповідання. І.	0.20	„
17. В. Барвінський. Досліди з поля статистичн	0.20	„
18. В. Короленко. Ліс шумить	0.20	„
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. лєтенці	0.40	„
20. В. Гіґб. Кльд Те	0.25	„
21. Е. Еґан. Руські селяни на Угорщині	0.25	„
22. П. Мирний. Дихий попутав	0.40	„
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів	0.30	„
24. Ів. Франко. Украдене щастя	0.50	„
25. С. Сфремов. Національне питання в Норвегії	0.30	„
26. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (1 пісня)	0.30	„
27. М. Драгоманів. Два учителі	0.40	„
28. Е. Золя. Повінь	0.30	„
29. С. Томашівський. Київська козаччина 1855 р.	0.10	„
30. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (2 пісня)	0.35	„
31. Т. Масарик. Ідеали гуманности	0.35	„
32. Люкіян. Юпітер у клопотах	0.30	„
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“	0.20	„
34. М. Гоголь. Вій...	0.40	„
35. І. Раковський. Вулкани	0.20	„
36. І. Фльобер. Іродіяда	0.30	„
37. О. Терлецький. Москвофіли й народовці	0.30	„
38—39. І. Тургенєв. Ася	0.40	„
40. Л. Боровиковський. Маруся	0.25	„
41—42. Данте Алїґері. Пекло, пісня I—X	0.40	„
43—45. В. Олехнович. Раси Европи	0.70	„
46—48. Л. Толстой. Крайцерова соната	0.95	„
49—50. О. Бодяньський. Українські казки	0.55	„
51. Е. Золя. Смерть Олівіє Бекайля	0.20	„
52. А. Уайт. Розвій астроном. поглядів	0.45	„
53. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (3 пісня)	0.25	„
54. А. Міцкевич. Лист до гад приятелів	0.45	„
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Ліча	0.50	„
57. В. Брайтенбах. Біодьогія в XIX в	0.20	„
58—59. М. Іоркий. На дні житя	0.70	„
60—61. М. Верн. Біблїя, студія	0.45	„
62—63. Г. Кляйст. Маркіза О....	0.40	„
64. М. Карсєв. Фільософія історії	0.20	„
65—67. Ф. Достогосвский. Грач	1.50	„
68. Ш. Сеньобб. Міжнародні революційні партії	0.41	„
69—71. І. Тургенєв. Весняні води	0.90	„
72. А. Д. Уайт. Розвій поглядів на лихву	0.33	„
73—74. П. Куліш. Українські оповідання	0.50	„
75. Ф. Ляссаль. Про суть конституції	0.30	„
76—77. А. Шаміссо. Петро Шлеміль	0.70	„

79. М. Драгоманів. Літ.-сусп. партії в Галичині	0 40	Кор.
78. Д. Мордовець. Оповідани	0 60	"
80. О. Кониський. Листи про Ірландію	0 45	"
81—82. І. Левицький. Гуморески	0 75	"
83. Ю. Візнер. Життя рослин у морі	0 15	"
84—85. П. Ніщинський. Гомерова Іліада, IV—VI	0 80	"
86. В. Антонович. Поль.-українські відносини	0 40	"
87. І. Турґенєв. Муму	0 30	"
88—90. А. Кримський. Мусульманство і його будучність	1 70	"
91—92. О. Стороженко. Оповідани. II	1 10	"
93. А. Д. Уайт. Розмови з Л. Толстим	0 30	"
94—96. Ф. Купер. Звіробійник	1 00	"
97—98. О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0 90	"
99—100. О. Стороженко. Оповідани III.	0 85	"
101. Л. Толстой. Схаменіть ся	0 20	"
102—103. В. Гаршин. З війська. С		"
104—105. Л. Фер. Будда і Буддизм		"
106—107. С. Круть. Записки з рос.-тур. війни	1 10	"
108. М. Кос. Про полові справи	0 30	"
109—110. О. Козловський. Мірти й кипариси	0 90	"
111. Моріс Верн. Євангеліє, студія	0 40	"
112—113. Л. Толстой. Севастопольські оповідани	1 20	"
114. В. Антонович. Чари на Україні.	0 45	"
115—117. Тисяча й одна ніч. I.	1 60	"
118. І. Тен. Нариси із старинного світа	0 65	"
119—120. О. Стороженко. Оповідани. IV.	0 80	"
121. М. Драгоманів. Козаки	0 30	"
122. П. Куліш. Листи з хутора	0 50	"
123. Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське життя	0 60	"
124.—126. Тисяча й одна ніч, II.	1 40	"
127. III. Севьобб. Церква й католицькі партії в XIX ст.	0 45	"
128—129. Лев Толстой. Кавказькі оповідани	1 00	"
130. Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0 35	"
131—132. І. Турґенєв. Кляра Міліч	0 60	"
133—134. Е. Цеклер. Єзуїти	0 75	"
135—136. І. Франко. Semper tiro (поезії) (1 60)	1 00	"

Передплата на II серію Літературно-Наукової Бібліотеки вносить у сім році з причини її розширення / кор. Хто зложив менше, най дільше решту протє.

Крім того можна набувати в Видавничій Спілці отсі видані окремо, або набуті твори :

1. АКОРДИ, антологія української поезії від смерті Шевченка до найновіших часів під ред. д-ра Ів. Франка, з ілюстраціями Ю. Панкевича, Люкусове виданє, по ціні 6, 7 50, 8, 8 50 і 10— К.
2. В. Забіла. Пісні крізь сльози 0 80 К.
3. А. Кримський. Андрій Лаговський, повість 3 00 К.
4. М. Яцків: Огні горять 2 50 К.
5. Петербурська Академія Наук у справі внесення заборони українського с. зг 0 60 К.
6. О. Вишневський. З переломі 1 20 К.
7. С. Т. машівський. Володимир Антонович 1 00 К.
8. Задачі статистичного досліджу австрійської України 0 30 К.

Всі видання Видавничої Спілки продає й висилає також Книгарня Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, ул. Театральна ч. 1 (до Росії висилає по ціні коло 45 коп. за одну корону).

B 570A

==== Ціна 1 кор. ====

Оправлений примірник на ліпшому папері (для подарунків)

2 кор. 50 сот.

Набувати можна в Книгарні Наукового Товариства
імени Шевченка у Львові, улица Театральна ч. 1.

Там же можна дістати того-ж автора

„ЛОЕЗІЯ В ПРОЗІ”

ціна 75 коп.

B-5704

B 5.704